

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра господарсько-правових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни “ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ”

Для студентів юридичного
факультету

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала Золотухіна Л.О., к.ю.н., доцент, професор кафедри господарсько-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рецензенти:

1. Легеза Ю.О. - доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права ДВНЗ “Національний гірничий університет”, к.ю.н., доцент
2. Бублейник В.А. – адвокат, к.ю.н.

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри господарсько-правових дисциплін
01 серпня 2016 року, протокол № 1

**ТЕМА № 1. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПОНЯТТЯ,
ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Соціальне забезпечення: поняття, функції.
2. Предмет права соціального забезпечення.
3. Метод та принципи права соціального забезпечення.
4. Джерела та система права соціального забезпечення.
5. Відмінність права соціального забезпечення від інших галузей права та взаємодія з ними.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України //Відомості Верховної Ради України.- 1996.- №30. Ст.141
2. Концепція соціального забезпечення населення України: Затв. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування// Закон України від 9 липня 2003 р. - Праця та зарплата. - 2003. - № 32.
5. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одіссей», 2008
6. *Синчук С.М., Буряк В.Я.* Право соціального забезпечення України, Київ, «Знання», 2010
7. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2012
8. *Стаховська Н.М.* Соціальне забезпечення чи захист // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 8. — С. 54—57.
9. *Прилипко Сергій Миколайович.* Проблеми теорії права соціального забезпечення / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х. : ПП "Берека-

Нова", 2006. — 260с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати суть і значення поняття, предмета, системи та принципів права соціального забезпечення.

ВСТУП

Право соціального забезпечення є невід'ємною складовою загальної системи національного права України. Основним завданням цієї галузі є регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення і соціального обслуговування найбільш незахищених верств населення України - пенсіонерів, інвалідів, громадян похилого віку, інших непрацездатних осіб, сімей з дітьми, малозабезпечених сімей тощо. Основу права соціального забезпечення складає пенсійне право. Ідея про право соціального забезпечення як певну систему правових норм виникла в середині 50-х років минулого століття. Саме тоді в колишньому СРСР були розроблені і прийняті основоположні законодавчі акти, які започаткували розвиток єдиної державної системи соціального забезпечення. Але лише в 70-х роках минулого століття право соціального забезпечення було визнане в юридичній науці як галузь права і набуло статусу самостійної на-вчальної дисципліни у вищих юридичних навчальних закладах.

I. ПОНЯТТЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ

Термін «соціальне забезпечення», який означає форму матеріального забезпечення непрацездатних громадян, офіційно був закріплений у міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. У ньому, зокрема, йдеться про те, що «держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, яке включає соціальне страхування.

Термін «соціальне забезпечення*» використовується і в Концепції соціального забезпечення громадян України, схваленої постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року, хоч у Конституції України (ст. 46) вживається термін «соціальний захист», що включає право громадян на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Для фінансування сфери соціального забезпечення створені спеціальні фонди - Пенсійний фонд України і Фонди соціального страхування. Значні кошти на ці цілі виділяються також безпосередньо із Державного та місцевих бюджетів.

Сфера соціального забезпечення, як і інші сфери суспільного життя, підлягає правовому регулюванню. Тобто відносини між громадянами і державними органами в цій сфері складаються, виникають, вимірюються і припиняються під дією норм самостійної галузі права - права соціального забезпечення.

Тобто термін «соціальний захист» за своїм змістом, відповідно до ст. 46 Конституції України, має значно ширше поняття і включає в себе термін «соціальне забезпечення».

Коло осіб, на яких поширюється соціальний захист, види і форми соціального захисту, умови та порядок їх застосування зазвичай визначаються окремими нормативними актами. Так відповідними законами передбачений соціальний захист наукових працівників, журналістів, військовослужбовців, працівників міліції, прокуратури, суду, інших працівників, громадян, які втратили роботу, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, ветеранів війни, ветеранів праці, ветеранів військової служби та інших, хоч у правничій науці поняття «соціальний захист», як правова категорія не визначена. Соціально-економічні заходи з соціального захисту крім матеріального забезпечення та обслуговування передбачають компенсаційні виплати, відшкодування, поновлення прав та інші соціальні гарантії, які можуть визначатися нормами не тільки права соціального забезпечення, а й інших галузей права - трудового, цивільного, адміністративного, фінансового та інших.

Нормами права соціального забезпечення встановлюються види соціального забезпечення, коло осіб, які підлягають такому забезпеченню, умови і порядок надання та розміри соціального забезпечення, джерела його фінансування, порядок встановлення юридичних фактів та вирішення спорів з приводу надання того чи іншого виду соціального забезпечення.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ.

Право соціального забезпечення, як галузь права, включає широку, внутрішньо узгоджену сукупність правових норм, які містяться в різноманітних нормативних актах. Не зважаючи, що вона не кодифікована, хоч в цьому є нагальна потреба, як будь-яка інша самостійна галузь права, вона також має свій набір вихідних загальних положень - предмет, метод, принципи та цілі, які розкривають своєрідність і специфіку правового регулювання.

II. ПРЕДМЕТ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Під соціальним забезпеченням розуміється безоплатне (безеквівалентне) або на пільгових умовах матеріальне забезпечення і обслуговування громадян, що цього потребують, у випадках, передбачених законодавством за рахунок соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів. Із входженням України в ринкові відносини змінюється характер і зміст соціального забезпечення, але його межа лишається незмінною - це забезпечення гідного прожиття непрацездатних громадян шляхом надання багатоманітних видів соціального забезпечення.

Предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини, які виникають між громадянином чи сім'єю і державними органами, що здійснюють соціальне забезпечення з приводу безоплатного (безеквівалентного) або на пільгових умовах матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок соціального страхування та виплат з державного та місцевих бюджетів громадян в старості, у випадку хвороби, повної, часткової або професійної втрати працездатності, в разі втрати годувальника, а також надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, що мають дітей та в інших випадках, передбачених законодавством, що потребують надання соціальної допомоги.

Основу предмета права соціального забезпечення складають пенсійні правовідносини, тобто які виникають з приводу призначення, нарахування та виплати державних пенсій.

До пенсійних відносин наближені й тісно з ними пов'язані відносини зі здійснення соціального страхування працюючих громадян на випадок тимчасової втрати працездатності, так як трудові пенсії і допомоги по тимчасовій втраті працездатності пов'язуються з трудовим (страховим) стажем.

Предметом правового регулювання права соціального забезпечення є також відносини зі здійснення різноманітних соціальних виплат та з соціального обслуговування громадян похилого віку, непрацездатних, ветеранів війни і праці, ветеранів військової служби та органів внутрішніх справ.

Серед суспільних відносин в області соціального забезпечення значні за обсягом та за змістом відносини, що виникають в зв'язку з соціальним обслуговуванням непрацездатних. Сфера соціального обслуговування охоплює широке коло суспільних відносин. В соціальне обслуговування включається як платні, але на пільгових умовах, так і безплатні види послуг, що надаються громадянам за рахунок соціальних фондів. Вони надаються органами соціального забезпечення безпосередньо та через загальну сферу обслуговування населення (комунальне, медичне, побутове обслуговування, послуги по працевлаштуванню інвалідів, утриманню, навчанню та вихованню дітей-інвалідів тощо).

Крім названих відносин, до предмету права соціального забезпечення належать відносини з приводу встановлення юридичних фактів і процесуальні відносини, які не входять до предмету процесуального права, з вирішення спорів з питань соціального забезпечення.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

З правом соціального забезпечення споріднені відносини, що виникають між органами соціального забезпечення та суб'єктами господарської діяльності (страхувальниками) з приводу формування Пенсійного фонду, Фондів соціального страхування тощо, відносини з приводу використання коштів цих фондів та відносини, що виникають між різними органами, що здійснюють соціальне забезпечення, і між ними та іншими установами і організаціями з приводу організації соціального захисту населення. Але ці відносини не є предметом права соціального забезпечення, оскільки регулюються нормами інших галузей права (адміністративного, фінансового тощо).

ІІІ. МЕТОД ТА ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Метод визначається як сукупність способів юридичного впливу з боку держави на суспільні відносини, на поведінку людей, як учасників цих відносин з метою забезпечення їх поведінки відповідно до норм права.

Згідно загальної теорії права метод правового регулювання будь-якої галузі права характеризується такими ознаками, як юридичний факт, правосуб'єктність і санкція.

Юридичний факт - визначені нормами права певні життєві обставини (дії, події), які є підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

Правосуб'єктність - юридичне становище учасників цих відносин, порядок формування їх прав і обов'язків.

Санкція - спосіб охорони прав і забезпечення виконання обов'язків.

Ці ознаки в кожній галузі права мають свою галузеву специфіку.

У сфері соціального забезпечення правовідносини виникають на підставі не поодинокого юридичного факту, а певного, визначеного нормами цієї галузі права послідовно здійснюваного комплексу юридичних фактів. У літературі називають його юридичним фактичним складом. За відсутністю такого складу юридичні наслідки не настають. Так, наприклад, для одержання такого виду соціального забезпечення як пенсія за віком недостатньо лише досягти встановленого законом пенсійного віку. Крім цього, необхідно мати певний трудовий (страховий) стаж, а також необхідно звернутися з відповідною заявою до органу з соціального забезпечення (районного (міського) відділу Пенсійного фонду), який повинен прийняти рішення про призначення такої пенсії.

Суб'єктами правовідносин з соціального забезпечення виступають: громадянин чи сім'я, з одного боку, і державний орган з соціального забезпечення - з другого.

Громадянин, як учасник правовідносин з соціального забезпечення, наділяється не лише галузевою правоздатністю, а й правом вимагати надання йому конкретного виду соціального забезпечення, а державний орган з соціального забезпечення зобов'язаний надати його за умов і в порядку, встановлених законом.

Відповідно до загального правила державні органи, які призначають різні види соціального забезпечення, лише застосовують норми права, але самі їх не встановлюють. Тобто всі права і обов'язки суб'єктів правовідносин встановлені законом і не можуть змінюватись за угодою сторін, як, наприклад, у цивільному чи трудовому праві. Але суб'єкти мають рівні права в реалізації наданих їм прав та обов'язків, оскільки між ними не встановлюються взаємостосунки влади та підпорядкування, як, наприклад, в адміністративному праві. Обидві сторони зобов'язані виконувати вказівку закону. І рівність сторін проявляється тут у виконанні ними волі законодавчої влади.

Право соціального забезпечення з метою охорони прав і забезпечення виконання обов'язків суб'єктами правовідносин передбачає лише правообмежуючі санкції, які полягають у зменшенні обсягу правомочностей в одержанні соціальних виплат або послуг. Наприклад, припинення виплат пенсій і допомог, надання послуг або утримання пенсії чи допомоги, зайво виплачених внаслідок зловживань, позбавлення права на допомогу по тимчасовій втраті працездатності у випадку порушення режиму, встановленого лікарем тощо.

Оскаржити рішення державного органу або посадової особи в разі виникнення спорів про надання пенсій, допомог чи соціальних послуг можливо як в адміністративному, так і в судовому порядку.

Галузевий метод нормативного регулювання соціального забезпечення являє собою певну комбінацію імперативного та диспозитивного способів регулювання. Диспозитивний спосіб регулювання знаходить своє вираження в тому, що правомочний суб'єкт, тобто, громадянин чи сім'я мають право звертатися за тим чи іншим видом соціального забезпечення, а державний орган з соціального забезпечення зобов'язаний надати таке забезпечення відповідно до чинного

законодавства. Тобто, державний орган з соціального забезпечення підпорядкований припису закону. Разом з тим він має право вимагати від громадянина подання відповідних документів, необхідних для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення, оскільки в разі ненадання громадянином таких документів йому не може бути призначений цей вид соціального забезпечення. В цьому проявляються елементи імперативного способу.

Метод права соціального забезпечення використовує обидва ці способи разом з застосуванням таких прийомів, як дозвіл, припис, заборона.

Дозвіл застосовується для регулювання поведінки фізичних осіб. Це означає, що громадянам надається можливість на свій розсуд претендувати на той чи інший вид соціального забезпечення на умовах і в порядку, визначених законом. Припис - це обов'язок громадянина чи органу соціального захисту вчиняти певні дії, передбачені законом. Він застосовується для регулювання поведінки як державних органів, які зобов'язані в разі звернення громадянина за тим чи іншим видом соціального забезпечення за наявності законних підстав надати таке забезпечення у відповідності до закону, так і до громадян, які зобов'язані подати у визначений термін документи, що містять достовірні відомості, чи виконати певні дії, наприклад, пройти огляд МСЕК, для своєчасного призначення державним органом того чи іншого виду соціального забезпечення. Заборона - це покладення на суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин обов'язку утримуватись від конкретних дій. Цей прийом правового регулювання у праві соціального забезпечення застосовується нечасто і закріплюється у нормі права як прямо, наприклад, при розподілі коштів Пенсійного фонду чи фондів соціального страхування заборонено використовувати ці кошти не за прямим призначенням, так і опосередковано, наприклад заборона підприємствам і організаціям видавати недостовірні документи.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Специфіка методу права соціального забезпечення обумовлена також аліментарним характером зобов'язань в деяких правовідносинах. Соціальною аліментарністю називають спосіб надання державою всіх видів соціального забезпечення і обслуговування на справедливій основі безоплатно або на пільгових умовах, безеквівалентно з урахуванням певного зв'язку з працею чи іншою суспільно-корисною діяльністю, але не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, без застосування договірних засад, в обсязі нормального рівня прожиття із спеціальних фондів соціального забезпечення (Пенсійного фонду, фондів соціального страхування, а в окремих випадках з Державного та місцевих бюджетів).

IV. СИСТЕМА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.

Право соціального забезпечення, як і будь-яка інша галузь права, має свою систему, структуру, основу на певних закономірностях та особливостях елементів, які її утворюють (правових інститутах, нормах права). Особливістю права соціального забезпечення є те, що основу цієї галузі складає пенсійне право, яке становить найповнішу систему норм, яка визнана, як підгалузь права соціального забезпечення. Пенсійне право являє собою гаку сукупність правових норм, яка виокремилась у межах галузі права соціального забезпечення і регулює

якісно однорідні відносини у певній сфері соціального захисту населення. Тобто предметом пенсійного права є відносини, які виникають між громадянами та державними органами, діяльність яких пов'язана з забезпеченням громадян різними трудовими та соціальними пенсіями.

Під системою права соціального забезпечення слід розуміти науково обґрунтований, об'єктивно існуючий зв'язок інститутів і норм, які складають в цілому єдину самостійну галузь права.

Норма права є первинним елементом системи, який володіє здатністю бути регулятором поведінки учасників суспільних відносин. Норма може виражати загальні, принципові положення, які стосуються в однаковій мірі всього комплексу суспільних відносин в цілому, чи їх більшості, або закріплювати правило, яке стосується лише одного виду відносин, що входять до предмету галузі. З урахуванням цього, норми галузі утворюють загальну і особливу частини. На відміну від більшості провідних галузей права норми права соціального забезпечення не кодифіковані, тобто не зібрані в єдиному правовому акті, а містяться в різноманітних правових актах. До загальної частини галузі права соціального забезпечення відносяться норми, які визначають предмет, метод, принципи і завдання галузі права, сферу дії норм права за особами, в просторі і часі, основні права громадян в області соціального забезпечення, розмежування компетенції державних органів в правовому регулюванні соціального забезпечення. До норм загальної частини права соціального забезпечення відносяться ст.ст. 46, 92 Конституції України, ст. ст. 1, 2, 3, 5, 7 Закону України «Про пенсійне забезпечення», ст. ст. 1, 2, 3, 4, 5 Основ законодавства України «Про загальнообов'язкове соціальне страхування» та інші.

До особливої частини права соціального забезпечення відносяться всі інші норми, які детально регламентують умови і порядок надання громадянам конкретних видів соціального забезпечення, їх розміри. Такі групи однорідних норм утворюють інститути галузі права. Наприклад, пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії за вислугу років, в разі втрати годувальника, допомоги по тимчасовій втраті працездатності, допомоги на поховання тощо. Вихідною підставою для класифікації правових інститутів є види соціального забезпечення та порядок їх надання (пенсії, допомоги, пільги, переваги, послуги тощо).

У правовому інституті можуть міститися норми, що встановлюють як загальні так і спеціальні правила забезпечення для окремих категорій осіб. Так, наприклад, у правовому інституті «пенсії по інвалідності» нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення» передбачене регулювання цього виду соціального забезпечення для загального кола осіб, а нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ»- окремої категорії осіб -військовослужбовців та працівників органів внутрішніх справ.

Ці правила розрізняються за підставами виникнення права на соціальне забезпечення, за способом визначення його обсягу, за порядком і тривалістю надання одних і тих самих видів забезпечення. Так, наприклад, умови та порядок пенсійного забезпечення за вислугу років для кожної категорії осіб, які мають право на цей вид соціального забезпечення, неоднакові. Розрізняється і порядок та умови пенсійного забезпечення інвалідів в залежності від причин настання інвалідності.

Неоднаковий також порядок надання допомоги на поховання в разі смерті пенсіонера і особи, яка підлягає соціальному страхуванню чи надання допомоги по вагітності та пологах особі, що підлягає соціальному страхуванню і не застрахованій особі.

В цьому проявляється єдність і диференціація норм права соціального забезпечення. Єдність виражає основні засади, на яких будується і розвивається галузь. Диференціація проявляє себе в умовах, порядку та розмірах забезпечення пенсіями і окремими видами допомог та соціального обслуговування. При цьому враховується категорія осіб, характер і тривалість їх трудової діяльності (страховий стаж), розмір внесків до пенсійного фонду та фонду соціального страхування та інші чинники, передбачені нормами права соціального забезпечення.

Таким чином, в розгорнутому вигляді структура особливої частини права соціального забезпечення за інститутами виглядає так: трудовий (страховий) стаж і вислуга років; пенсії за віком; пенсії за вислугу років; пенсії по інвалідності; пенсії в разі втрати годувальника; соціальні пенсії; допомоги по соціальному страхуванню; державні допомоги сім'ям з дітьми; адресні допомоги малозабезпеченим сім'ям; разові соціальні допомоги; соціальне обслуговування інвалідів і громадян похилого віку; охорона і захист прав громадян на соціальне забезпечення.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Отже система права соціального забезпечення являє собою сукупність об'єктивно взаємопов'язаних правових інститутів і норм, розміщених у структурно визначеній послідовності у відповідності із специфікою суспільних відносин, що підлягають регулюванню.

Систему права соціального забезпечення, яка містить правові норми, слід відрізнити від системи законодавства про соціальне забезпечення, яка являє собою сукупність нормативно-правових актів. Перша є системою змісту права, тоді як друга належить до його форми і характеризує стан джерел права. Від системи права соціального забезпечення, як галузі права, також слід відрізнити систему права соціального забезпечення, як науки і як навчальної дисципліни. Система науки і навчальної дисципліни зазвичай збігається з системою галузі права. Вона також поділяється на загальну частину, де викладаються загальні питання права соціального забезпечення, і особливу частину, де розглядаються правові інститути. Але вона має і свої особливості, пов'язані з послідовністю викладення проблем для зручності їх вивчення і об'єктами дослідження і вивчення, крім норм, є: предмет, метод, принципи, джерела права соціального забезпечення, історія його розвитку, порівняльний аналіз із законодавством зарубіжних країн, перспективи розвитку тощо.

V. ВІДМІННІСТЬ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІД ІНШИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА ТА ВЗАЄМОДІЯ З НИМИ

Визнаючи право соціального забезпечення за всіма юридичними ознаками самостійною галуззю права, необхідно відмежовувати її від суміжних галузей, передусім від трудового, адміністративного і фінансового.

Основними критеріями розмежування галузей в системі права слугують предмет і метод правового регулювання. Предмет визначає коло суспільних відносин, що підлягають регулюванню нормами даної галузі, а метод - якими способами здійснюється таке регулювання. Основна відмінність між суспільними відносинами, що є предметом трудового права і суспільними відносинами що є предметом права соціального забезпечення, полягає в тому, що перші пов'язані з трудовою діяльністю людини на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності чи у фізичної особи, та її участю в суспільній організації праці, а другі - з соціальним захистом, матеріальним забезпеченням; та О насамперед непрацездатних громадян. У трудових є працівник, тобто, особа, здатна до праці, і роботодавець, тобто підприємство, установа, організація незалежно від форми власності чи фізична особа, а у відносинах з соціального забезпечення - непрацездатний громадянин чи сім'я з одного боку і державний орган з соціального забезпечення - з іншого. На відміну від відносин з соціального забезпечення трудові відносини виникають в силу договірних узгоджень між сторонами і їм притаманна ознака оплатності. Трудове право і право соціального забезпечення суттєво відрізняються одне від одного і за методом правового регулювання. Так, на відміну від трудового права у праві соціального забезпечення підставою виникнення суспільних відносин є не поодиноким юридичний факт (укладення договору), а певний комплекс юридичних фактів, а також характерна відсутність підпорядкування одного суб'єкта іншому та такого виду санкції, як дисциплінарна відповідальність. Трудове право і право соціального забезпечення можна розмежовувати і за іншими ознаками.

Між трудовим правом і правом соціального забезпечення існує не лише відособленість правового регулювання, а й певний зв'язок та взаємодія. Трудові відносини в багатьох випадках передують відносинам з соціального забезпечення або існують поряд з ними. І першим і другим властива наявність ряду загальних понять таких, як трудовий стаж, трудове каліцтво тощо. Наявність трудових відносин в минулому або в теперішній час є відповідною умовою реалізації конституційного права громадянина на певний вид соціального забезпечення (трудова пенсія чи допомога по соціаль-ному страхуванню), а також підставою для встановлення диференційованих розмірів відповідного соціального забезпечення різних категорій працівників. Однак є і такі види соціального забезпечення, які призначаються незалежно від перебування громадян у трудових відносинах, наприклад, соціальні пенсії та деякі види соціальних допомог. В окремих випадках нормами трудового права регулюються відносини соціально — економічного характеру, які зовні схожі з відносинами, що є предметом права соціального забезпечення. І це іноді викликає труднощі в розмежуванні цих двох галузей права. Наприклад, колективним договором підприємства може бути передбачене надання працівникам соціальних допомог з відповідних фондів підприємства, в тому числі в зв'язку з народженням дитини працівника чи на поховання працівника або його близьких родичів. В цьому випадку для розмежування галузей права ми повинні враховувати також і джерела фінансування таких соціальних допомог. До предмету трудового права також включаються і відносини з приводу сприяння державною службою зайнятості громадянам в працевлаштуванні, але відносини з приводу

надання допомоги по безробіттю в системі соціального страхування від безробіття є предметом права соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення тісно пов'язане і з адміністративним правом. Особливо це проявляється у відносинах з управління соціальним захистом населення. Так, через владно організаційні відносини, регульовані адміністративним правом, визначається соціальна політика держави у сфері соціального забезпечення. Державними органами виконавчої влади, які водночас є суб'єктами як адміністративного права так і права соціального забезпечення, видаються нормативні акти, якими встановлюються умови, розмір і порядок надання соціального забезпечення, визначаються джерела його фінансування, а також забезпечується реалізація цих норм. Адміністративне право забезпечує організаційні зв'язки у відносинах з соціального забезпечення. Через заходи адміністративного впливу в певній мірі забезпечується своєчасне надходження внесків до бюджету пенсійного фонду і фонду соціального страхування. Але державні органи і громадяни, які є суб'єктами права соціального забезпечення, на відміну від суб'єктів адміністративного права, не перебувають у відносинах владно-підпорядкування, оскільки відносини з надання громадянам окремих видів забезпечення обумовлені соціальною функцією (обов'язком) держави забезпечувати непрацездатних. На практиці іноді важко розрізнити відносини у сфері соціального забезпечення, які регулюються адміністративним правом чи правом соціального забезпечення. Наприклад, відносини, що виникають між районним відділенням Пенсійного фонду і пенсіонером з приводу виплати пенсії регулюються правом соціального забезпечення, а відносини між районним відділенням Пенсійного фонду і фізичною особою - платником внесків до Пенсійного фонду з приводу несвоечасної їх сплати регулюються адміністративним правом.

У сфері соціального забезпечення серед галузей, суміжних із правом соціального забезпечення, особливе місце займає фінансове право, оскільки саме ним регулюється значна частина суспільних відносин, які виникають в процесі збирання, накопичування та розподілу грошових коштів, необхідних для соціального забезпечення. За допомогою норм фінансового права забезпечується функціонування фондів пенсійного забезпечення та соціального страхування. Вирішуються розрахункові, кредитні, страхові та інші питання фінансового контролю щодо раціонального і ефективного використання коштів у сфері соціального забезпечення за цільовим призначенням. Відповідні державні органи шляхом застосування фінансових санкцій до платників - юридичних осіб забезпечують своєчасне наповнення бюджетів, які використовуються для соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення також слід відмежовувати від цивільного, сімейного та інших суміжних галузей права, оскільки ці галузі права мають багато спільного. Так, вони мають спільних суб'єктів, таких як громадянин, сім'я, діти. Окремі суспільні відносини, що регулюються цивільним та сімейним правом також мають схожість з відносинами, які входять до предмету права соціального забезпечення, зокрема, у сфері надання послуг лікувально-оздоровчими закладами чи утримання і виховання дітей у навчально-виховних закладах. Так, наприклад, якщо громадянин придбав путівку до санаторію за власні кошти, то це будуть цивільно-правові відносини, а якщо таку путівку надав інвалідові орган

соціального забезпечення, то такі відносини регулюються правом соціального забезпечення. Крім того, громадяни можуть укласти цивільно-правові договори з банками про відкриття накопичувальних пенсійних рахунків.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Наука права соціального забезпечення має і свої методи пізнання суспільних явищ, що є предметом її дослідження. Під методом науки права соціального забезпечення розуміються правила, прийоми, способи і підходи, інші можливі засоби, які впливають і використовуються вказаною галуззю знань для здійснення нею пізнання соціально-забезпечувальних юридичних норм і правовідносин, правових інститутів, історії виникнення та розвитку галузі права і науки, практики роботи органів соціального захисту населення, аналогічних суспільних явищ в інших країнах з метою одержання відповідних наукових результатів.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Виникнення державного соціального забезпечення стало результатом розвитку промисловості та широкого застосування на промислових підприємствах найманої праці. Формування капіталістичного способу виробництва призвело до виникнення необхідності в організації державної системи захисту найманих працівників від соціального ризику втрати заробітку. Найчастішими причинами втрати заробітку були нещасні випадки на виробництві і професійні захворювання. Через те першими виплатами по державному соціальному страхуванню стали допомоги в зв'язку з трудовим каліцтвом та захворюванням.

Право соціального забезпечення, як галузь права, включає широку, внутрішньо узгоджену сукупність правових норм, які містяться в різноманітних нормативних актах. Не зважаючи, що вона не кодифікована, хоч в цьому є нагальна потреба, як будь-яка інша самостійна галузь права, вона також має свій набір вихідних загальних положень - предмет, метод, принципи та цілі, які розкривають своєрідність і специфіку правового регулювання.

З правом соціального забезпечення споріднені відносини, що виникають між органами соціального забезпечення та суб'єктами господарської діяльності (страхувальниками) з приводу формування Пенсійного фонду, Фондів соціального страхування тощо, відносини з приводу використання коштів цих фондів та відносини, що виникають між різними органами, що здійснюють соціальне забезпечення, і між ними та іншими установами і організаціями з приводу організації соціального захисту населення. Але ці відносини не є предметом права соціального забезпечення, оскільки регулюються нормами інших галузей права (адміністративного, фінансового тощо).

Специфіка методу права соціального забезпечення обумовлена також аліментарним характером зобов'язань в деяких правовідносинах. Соціальною аліментарністю називають спосіб надання державою всіх видів соціального забезпечення і обслуговування на справедливій основі безоплатно або на пільгових умовах, безквіва-лентно з урахуванням певного зв'язку з працею чи іншою суспільно-корисною діяльністю, але не в порядку відповідних дій за нову зустрічну працю, без застосування договірних засад, в обсязі нормального рівня прожиття із спеціальних фондів соціального забезпечення (Пенсійного фонду, фондів

соціального страхування, а в окремих випадках з Державного та місцевих бюджетів).

Систему права соціального забезпечення, яка містить правові норми, слід відрізнити від системи законодавства про соціальне забезпечення, яка являє собою сукупність нормативно-правових актів. Перша є системою змісту права, тоді як друга належить до його форми і характеризує стан джерел права. Від системи права соціального забезпечення, як галузі права, також слід відрізнити систему права соціального забезпечення, як науки і як навчальної дисципліни. Система науки і навчальної дисципліни зазвичай збігається з системою галузі права. Вона також поділяється на загальну частину, де викладаються загальні питання права соціального забезпечення, і особливу частину, де розглядаються правові інститути. Але вона має і свої особливості, пов'язані з послідовністю викладення проблем для зручності їх вивчення і об'єктами дослідження і вивчення, крім норм, є: предмет, метод, принципи, джерела права соціального забезпечення, історія його розвитку, порівняльний аналіз із законодавством зарубіжних країн, перспективи розвитку тощо.

Наука права соціального забезпечення має і свої методи пізнання суспільних явищ, що є предметом її дослідження. Під методом науки права соціального забезпечення розуміються правила, прийоми, способи і підходи, інші можливі засоби, які впливають і використовуються вказаною галуззю знань для здійснення нею пізнання соціально-забезпечувальних юридичних норм і правовідносин, правових інститутів, історії виникнення та розвитку галузі права і науки, практики роботи органів соціального захисту населення, аналогічних суспільних явищ в інших країнах з метою одержання відповідних наукових результатів.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри господарсько-правових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

ТЕМА № 2. ПРАВОВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
(2 години)
ПЛАН

1. Поняття та види правовідносин соціального забезпечення.
2. Загальна характеристика соціально-забезпечувальних правовідносин.
3. Об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин.
4. Страховий стаж за правом соціального забезпечення.
5. Процедурні правовідносини.
6. Соціально-страхові правовідносини

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицька О. /. Зміст правосуб'єктності громадян за правом с ціального забезпечення // Держава і право: Збірник науков праць. Юридичні і політичні науки. — Вип. 21. — К.: Інстит держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 281-287.

2. Сташків Б. І. Юрид. факти в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 // КНУ ім. Т. Шевченка. — К., 1997. — 19 с.

3. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одіссей», 2010

4. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2012

5. Прилипко Сергій Миколайович. Проблеми теорії права соціального забезпечення / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х. : ПП "Берека-Нова", 2006. — 260с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати суть і значення поняття та види правовідносин соціального забезпечення; загальну характеристику соціально-забезпечувальних правовідносин; об'єкти соціально-забезпечувальних правовідносин; страховий стаж за правом соціального забезпечення; процедурні правовідносини; соціально-страхові правовідносини.

ВСТУП

Актуальність даної теми зумовлює тим, що поняття правовідносин є одним із фундаментальних понять правової науки. Суспільні відносини набувають форми правовідносин тільки тому, що відносини між їх учасниками регламентуються нормами права. Різні аспекти правовідносин соціального забезпечення досліджені ще за часів Радянського Союзу такими вченими: Н. Г. Александровим, В. С. Андрєєвим, В. А. Тарасовою, Я. М. Фогелем. Правовідносини у сфері соціального забезпечення — це врегульовані нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, що мають на них право, при настанні ситуації соціального ризику. Залежно від того, результатом реалізації якої норми є правовідносини, їх можна поділити на правовідносини з приводу окремих видів забезпечення

(матеріальні), процедурні правовідносини з установлення фактів та констатації обставин, що мають юридичне значення, та процесуальні правовідносини у випадках розгляду спорів між сторонами правовідносин, якщо закон не відніс їх до звичайних спорів, які розглядаються цивільним процесом. Для розкриття суті правовідносин необхідно розглянути питання про юридичні факти, про суб'єкти даних правовідносин, їх зміст та об'єкт. Основу системи правовідносин з соціального забезпечення складають матеріальні правовідносини, оскільки саме в них задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах та соціальних послугах. Відмітною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що особа (або сім'я) у разі дотримання встановлених законом умов наділена суб'єктивним правом на отримання пенсії, допомоги, компенсації, послуги або пільги, а державний орган зобов'язаний їх надати. При цьому обов'язок державного органу визначається вимогою уповноваженої особи. Це означає, що в односторонньому порядку або за угодою сторін обов'язок не може бути змінений. Слід наголосити, що саме в цьому полягає одна з головних відмінностей обов'язку в соціально-забезпечувальних відносинах від обов'язку в цивільних правовідносинах, де суб'єкти на власний розсуд покладають на себе обов'язки в передбачених законом межах.

I. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Поняття правовідносин є одним із фундаментальних понять правової науки. Суспільні відносини набувають форми правовідносин тільки тому, що відносини між їх учасниками регламентуються нормами права. Різні аспекти правовідносин соціального забезпечення досліджені ще за часів Радянського Союзу такими вченими: Н. Г. Александровим, В. С. Андрєєвим, В. А. Тарасовою, Я. М. Фогелем.

Правовідносини у сфері соціального забезпечення — це врегульовані нормами права фактичні відносини щодо надання грошових виплат, послуг, пільг, які виникають між відповідними органами і фізичними особами, що мають на них право, при настанні ситуації соціального ризику.

Залежно від того, результатом реалізації якої норми є правовідносини, їх можна поділити на правовідносини з приводу окремих видів забезпечення (матеріальні), процедурні правовідносини з установлення фактів та констатації обставин, що мають юридичне значення, та процесуальні правовідносини у випадках розгляду спорів між сторонами правовідносин, якщо закон не відніс їх до звичайних спорів, які розглядаються цивільним процесом.

Для розкриття суті правовідносин необхідно розглянути питання про юридичні факти, про суб'єкти даних правовідносин, їх зміст та об'єкт.

Основу системи правовідносин з соціального забезпечення складають матеріальні правовідносини, оскільки саме в них задовольняються об'єктивні потреби особи в матеріальних засобах та соціальних послугах. Відмітною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є те, що особа (або сім'я) у разі дотримання встановлених законом умов наділена суб'єктивним правом на отримання пенсії, допомоги, компенсації, послуги або пільги, а державний орган зобов'язаний їх надати. При цьому обов'язок державного органу визначається

вимогою уповноваженої особи. Це означає, що в односторонньому порядку або за угодою сторін обов'язок не може бути змінений. Слід наголосити, що саме в цьому полягає одна з головних відмінностей обов'язку в соціально-забезпечувальних відносинах від обов'язку в цивільних правовідносинах, де суб'єкти на власний розсуд покладають на себе обов'язки в передбачених законом межах.

Традиційною залишається класифікація матеріальних правовідносин за видами забезпечення: пенсійні, із приводу надання допомог та компенсаційних виплат, з соціального обслуговування. Але така класифікація є загальною і потребує конкретизації. Зокрема, залежно від специфіки юридичних фактів пенсійні правовідносини можна об'єднати в такі групи: виплата пенсій за віком; у зв'язку з інвалідністю; в разі втрати годувальника із солідарної системи пенсійного забезпечення; у зв'язку з наданням одноразової виплати або довічної пенсії із накопичувального фонду загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Правовідносини з приводу виплати допомог та компенсацій досить різні, але їх також можна класифікувати за видами, наприклад, до правовідносин у зв'язку з наданням допомог належать: у разі тимчасової непрацездатності; при народженні дитини; допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років та ін.

Різноманітними є правовідносини і з соціального обслуговування: соціальне обслуговування вдома; утримання в установах соціального захисту; професійне навчання та працевлаштування інвалідів; забезпечення інвалідів транспортними засобами і т.д.

Матеріальні правовідносини розрізняються за юридичними фактами, строками дії, суб'єктами, об'єктами, змістом.

Юридичні факти — це об'єктивні обставини, із якими пов'язані виникнення, зміна або припинення правовідносин. Як правило, більшість правовідносин із соціального забезпечення виникають із юридичних складів (ряд фактів). Відсутність хоча б одного з необхідних фактів у складі не приводить до виникнення, зміни або припинення правовідносин.

За строком дії правовідносини з соціального забезпечення поділяють на три групи :

1) правовідносини, що припиняються з одноразовим виконанням обов'язків (одноразові виплати, протезування, надання транспортного засобу);

2) правовідносини з абсолютно встановленим строком існування у часі (пенсійні правовідносини у випадку втрати годувальника — до досягнення дитиною повноліття; правовідносини з приводу надання допомоги по догляду за дитиною віком до трьох років);

3) правовідносини з відносно невизначеним строком існування у часі (пенсійні правовідносини за віком, з інвалідності, правовідносини з виплат допомоги у разі тимчасової непрацездатності).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, більшість соціально-забезпечувальних відносин за своєю природою є соціально-зобов'язальними правовідносинами недоговірного характеру. Вони мають чітку правову регламентацію, оскільки всі права і обов'язки їх суб'єктів визначені законом і не можуть бути змінені за угодою сторін.

II. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Соціально-забезпечувальні правовідносини є визначальними у системі правових відносин соціального забезпечення. Вони становлять комплекс суспільних відносин, що врегульовані нормами права, та стосуються матеріального забезпечення громадян чи надання їм соціальних послуг і пільг у разі настання соціальних ризиків за рахунок коштів соціальних фондів та бюджетів різних рівнів.

Характерною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є їх так звана персоніфікація (індивідуалізація). Вона виражається у тому, що обсяг права на соціальне забезпечення конкретної особи (наприклад, розмір пенсії) зумовлюється саме її періодом трудової діяльності та сплатою страхових внесків, розміром середнього заробітку, відсотком втрати працездатності, сімейним станом, кількістю утриманців тощо.

За тривалістю в часі соціально-забезпечувальні правовідносини можуть бути постійними (регулярними) або ж відбуватися як одноактна дія. Так, виплата пенсій усіх видів здійснюється щомісячно і впродовж певного терміну, на який вона призначена: наприклад, пенсії за віком та вислугу років призначаються довічно, по інвалідності — на весь час ; інвалідності особи або довічно, пенсії в разі втрати годувальника — до досягнення повноліття дітьми померлого годувальника тощо. Разом з тим, такий вид соціального забезпечення, як допомоги, є переважно одноразовим (допомога по вагітності та пологах, одноразова допомога при народженні дитини, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю тощо). Надання соціальних послуг також може відбуватися або одноразово, або регулярно (протягом тривалого часу). Так, наприклад, побутове обслуговування одиноких осіб похилого віку органами соціального забезпечення здійснюється регулярно (2-3 рази на тиждень) протягом тривалого часу, а забезпечення інвалідів засобами пересування має одноразовий характер.

В основі соціально-забезпечувальних правовідносин лежить суб'єктивне право особи на соціальне забезпечення певного виду та відповідний йому обов'язок державних органів (юридичних осіб) призначити чи надати його.

Правомочностям суб'єкта права на соціальне забезпечення відповідає юридичний обов'язок відповідного органу соціального захисту призначити та здійснити надання соціального забезпечення. Юридичний обов'язок разом із суб'єктивним правом, як уже наголошувалося, становлять основу змісту правовідносин цього виду, а отже, й зумовлюють їх активний характер.

Фізичні особи, які виступають суб'єктами права на соціальне забезпечення, наділені також певними юридичними обов'язками. Так, законодавством передбачено, що пенсіонер зобов'язаний своєчасно повідомляти про обставини, які можуть спричинити зміну розміру пенсії або припинити її виплату (зміни в складі сім'ї пенсіонера, переосвідчення у МСЕК тощо). За невиконання цих юридичних обов'язків до пенсіонерів застосовуються передбачені пенсійним законодавством санкції. Наприклад, при одержанні з їх вини зайвих сум пенсії на них покладається обов'язок відшкодувати завдану шкоду.

В основі соціального правовідносин лежать такі факти: юридичні, виділяючи

при цьому три необхідні елементи данного фактичного складу (окремі юридичні факти). Це передусім об'єктивні обставини (факти), а також волевиявлення особи на отримання конкретного виду соціального захисту і рішення компетентного органу про призначення відповідного виду соціального забезпечення.

Об'єктивні факти — це такі передбачені конкретні соціальні обставини, які є необхідними для виконання у особи права на певний вид соціального забезпечення. Вони бувають абсолютно та відносно об'єктивними. Абсолютно об'єктивними фактами, тобто такими, що не залежать від волі самого суб'єкта правовідносин, вважаються соціальні ризики та стать особи. Вони визначають вид правовідносин та умови їх динаміки.

Відносно об'єктивними фактами є обставини, наявність відсутність яких ставиться у залежність від волі суб'єктів правовідносин. Такими є страховий стаж особи, її заробіток деякі інші.

Другий елемент юридичного складу повністю стосується свідомого волевиявлення суб'єкта права на соціальне забезпечення, а тому такі факти прийнято називати діями правовідносини соціального забезпечення постали в реальності, необхідним є волевиявлення (ініціатива) громадянина або іншої, визначеної законодавством, особи, яка діє в інтересах отримувача. Волевиявлення зазвичай має письмову форму і проявляється у вигляді заяви до відповідного компетентного органу, який ухвалює рішення про надання особі належного виду соціального забезпечення.

Найбільш характерним прикладом елементів волевиявлення, що властиві правовідносинам соціального забезпечення, можуть бути підстави виникнення пенсійних правовідносин усіх видів. Вони постають за наявності визначеної у законодавстві певної сукупності юридичних фактів, яка є індивідуальною для кожного з видів таких правовідносин. Так, для виникнення пенсійних правовідносин за віком юридичний склад повинен містити такі елементи: досягнення особою пенсійного віку; наявність страхового стажу зазначеної тривалості; волевиявлення громадянина та рішення компетентного органу про призначення пенсії. Для виникнення пенсійних правовідносин у зв'язку із забезпеченням інвалідів юридичними фактами є: наявність однієї з трьох груп інвалідності у поєднанні з її причиною (загальне чи професійне захворювання); наявність страхового стажу певної тривалості (для пенсійного забезпечення по інвалідності внаслідок загального захворювання); волевиявлення інваліда та акт відповідного компетентного органу про призначення пенсії у зв'язку з інвалідністю.

Необхідним елементом юридичного фактичного складу є і рішення державного органу. Саме воно і зумовлює динаміку соціально-забезпечувальних правовідносин.

Рішення про призначення пенсії констатує наявність усіх необхідних умов для виникнення, зміни чи припинення пенсійних правовідносин. У фактичному складі — це завершальний елемент, який у сукупності з іншими призводить до певних юридичних наслідків — призначення соціальної виплати, зміни її розміру, припинення виплати тощо.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Характерною рисою соціально-забезпечувальних правовідносин є їх так звана персоніфікація (індивідуалізація). Вона виражається у тому, що обсяг права на

соціальне забезпечення конкретної особи (наприклад, розмір пенсії) зумовлюється саме її періодом трудової діяльності та сплатою страхових внесків, розміром середнього заробітку, відсотком втрати працездатності, сімейним станом, кількістю утриманців тощо.

За тривалістю в часі соціально-забезпечувальні правовідносини можуть бути постійними (регулярними) або ж відбуватися як одноактна дія.

В основі соціального правовідносин лежать такі факти: юридичні, виділяючи при цьому три необхідні елементи даного фактичного складу (окремі юридичні факти). Це передусім об'єктивні обставини (факти), а також волевиявлення особи на отримання конкретного виду соціального захисту і рішення компетентного органу про призначення відповідного виду соціального забезпечення.

III. ОБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Пенсії — це регулярні грошові виплати, які отримують громадяни від держави та спеціальних фондів після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника, за вислугу років. Їх характерними ознаками є:

грошові виплати за віком та у разі непрацездатності, коли особа звільняється від обов'язку працювати або не може працювати за станом здоров'я;

виплати зі спеціальних фондів;

розмір залежить в основному від одержуваного заробітку.

Вітчизняне законодавство передбачає виплату двох видів пенсій: страхових та спеціальних.

Страхова пенсія — це щомісячні грошові виплати, які здійснюються застрахованим громадянам при досягненні ними пенсійного віку, встановленні інвалідності чи у зв'язку з втратою годувальника за рахунок коштів соціальних страхових фондів у порядку і розмірах, визначених законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення».

Страхова пенсія передбачає три види пенсійних виплат, які призначаються та виплачуються особі окремо у солідарній, накопичувальній обов'язковій та недержавній пенсійних системах. У кожній з них особа має право лише наодин, визначений законом чи пенсійним контрактом, вид пенсії.

У солідарній пенсійній системі особа має право на пенсію за віком, по інвалідності та у зв'язку з втратою годувальника. Накопичувальна обов'язкова система передбачає виплату довічної пенсії або одноразової пенсійної виплати, а система недержавного пенсійного забезпечення — довічної пенсії, пенсії на визначений період або ж одноразової пенсійної виплати.

Другим видом пенсійних виплат є спеціальні пенсії. Умови та порядок призначення таких пенсій встановлюються спеціальним законодавством, яким визначається особливий правовий статус осіб, що виконують державні чи інші суспільно значимі функції, мають особливі заслуги перед державою, а також тих, що постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф. Єдиного закону про спеціальні пенсії в Україні немає. Тому при визначенні пенсійного забезпечення таких осіб використовується декілька відповідних законодавчих актів.

За суб'єктами, що мають право на спеціальні пенсії, їх поділяють на пенсії

для:

— військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу внутрішніх справ;

— наукових (науково-педагогічних) працівників; осіб, які мають особливі заслуги перед Україною;

— осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Допомоги — це такі грошові виплати (крім пенсій) громадянам у випадках, передбачених законом, що надаються з фондів соціального страхування та за рахунок державного бюджету. Види допомоги відрізняються між собою їх безпосередньою метою та низкою юридичних ознак. Допомоги можна класифікувати за періодичністю виплат (одноразові та регулярні), за їх метою (у разі тимчасової непрацездатності, у зв'язку з народженням дитини та ін.).

Соціальне обслуговування здійснюється шляхом надання соціальних послуг: за місцем проживання особи (удома);

у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

у реабілітаційних установах та закладах;

в установах та закладах денного перебування; в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

у територіальних центрах соціального обслуговування; в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

За Законом України «Про соціальні послуги» можуть надаватися такі види соціальних послуг:

соціально-побутові послуги — забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації; здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;

психологічні послуги — надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, із метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;

соціально-педагогічні послуги — виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, заінтересованих осіб;

соціально-медичні послуги — консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

соціально-економічні послуги — задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;

юридичні послуги — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих

обставинах, сприяння застосуванню державного примусу й реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо);

послуги з працевлаштування — пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;

послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями — комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість;

інформаційні послуги — надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування регулюються законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Усі види соціального забезпечення мають спільну мету — соціальний захист громадян у передбачених законом випадках.

IV. СТРАХОВИЙ СТАЖ ЗА ПРАВОМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Страховий стаж, що є одним з юридичних фактів, які забезпечують реалізацію соціальних прав громадян України, є порівняно новою обставиною, з якою норми права пов'язують виникнення правових відносин. Ще донедавна аналогічну функцію виконував інший юридичний факт — трудовий стаж. Термінологічно обидві ці обставини є подібними, однак вони відмінні за своїми змістовними характеристиками.

Трудовий стаж визначається як тривалість (період) трудової діяльності особи в системі суспільної організації праці і обчислюється на підставі записів до трудової книжки працівника. На відміну від нього, страховий стаж передбачає обчислення тривалості сплати особою або на її користь іншими зобов'язаними суб'єктами страхових внесків до спеціальних страхових фондів.

Страховий стаж є водночас правостворюючим юридичним фактом (оскільки необхідний для призначення різних видів соціальних виплат) і правозмінюючим (його збільшення призводить до зміни і перегляду суми вже призначених пенсій). Законодавець в одних випадках надає значення тривалості страхового стажу як умові для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення (всіх видів пенсій, наприклад), а в інших — його тривалість лише пре-зюмується. Зокрема, для призначення допомоги по вагітності та пологах чи у разі нещасного випадку на виробництві, що спричинив втрату працездатності, законодавством не вимагається кількісного критерію страхового стажу. Достатнім вважається факт, що особа є застрахованою, а отже, передбачається, що вона є потенційним носієм страхового

стажу.

Страховий стаж є сукупністю відповідних періодів, протягом яких особа самостійно або на її користь інші уповноважені суб'єкти сплачують страхові внески до спеціалізованих страхових фондів. Тобто факт виконання особою якоїсь певної роботи чи зайняття нею підприємницькою або іншою суспільно корисною діяльністю не впливає на характер самого страхового стажу й не дає підстав виділяти (як це прийнято, наприклад, щодо трудового стажу) загальний чи спеціальний страховий стаж. Від того, яку роботу, вид діяльності виконує чи посаду займає застрахована особа і які вона у зв'язку з цим має доходи, залежить лише розмір страхових внесків та розмір соціально-забезпечувальних виплат. Отже, страховий стаж за своїм характером є в усіх випадках однорідним явищем. І він або є, або його немає зовсім, якщо особа не застрахована у встановленому законом порядку.

Спеціальний трудовий стаж, якому надається значення юридичного факту для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, поділяється на два види: 1) спеціальний стаж, який дає право на призначення пільгового пенсійного забезпечення в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

2) так звана вислуга років як особливий вид спеціального страхового стажу, що зумовлює виникнення права на пенсію за вислугу років, якщо це передбачено спеціальними законами.

З огляду на правила обчислення, перший вид спеціального трудового стажу можна поділити на декілька підвидів. Це, зокрема:

а) стаж на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, зайнятість в яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, визначених Списком № 1,2;

б) стаж працівників, які безпосередньо зайняті на роботах із шкідливими і важкими умовами праці, зайнятість на яких повний робочий день дає право на пенсію за віком на пільгових умовах, визначених Списком № 1,2;

в) період трудової діяльності на територіях радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи⁴.

Другий вид спеціального трудового стажу, що застосовується у пенсійному забезпеченні, має назву вислуга років.

Вислугою років вважаються відповідні періоди виконання особою особливого виду трудової діяльності, а саме: державної служби, військової служби, служби і роботи в правоохоронних органах, а також іншої суспільно корисної діяльності, які дають право на пенсію незалежно від віку, але за умови звільнення зі служби (роботи), у зв'язку з якою призначається пенсія⁵.

Важливою рисою вислуги років є те, що вона, як і вік та страховий стаж, належить до основних підстав, що зумовлюють право на пенсію. Таке її значення безпосередньо впливає із законодавчої презумпції про втрату професійної працездатності чи придатності внаслідок тривалого виконання того чи іншого виду діяльності до настання віку, який дає право на пенсію за віком на загальних підставах.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Як вид спеціального трудового стажу вислугу років поділяють залежно від суб'єктів, для яких вона є необхідною при пільговому пенсійному забезпеченні. Найперше, вислуга років використовується для нарахування і виплати пенсій військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Правове її регулювання у цьому разі здійснюється на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ».

V. ПРОЦЕДУРНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Процедурними правовідносинами, що є складовим елементом правових відносин соціального забезпечення, можна вважати врегульовані галузевими нормами відносини, які виникають в результаті встановлення юридичних фактів, що є необхідними для функціонування соціально-забезпечувальних правовідносин.

Процедурні правовідносини вважаються допоміжними правовими. Процедурні правовідносини виникають у результаті добровільного волевиявлення особи, яка претендує на той чи інший вид соціального забезпечення. Зазвичай воно виражається у формі заяви самої особи або її законних представників до відповідного уповноваженого органу про встановлення юридично значимого факту для призначення конкретного виду соціального забезпечення. Слід мати на увазі, що для виникнення процедурних правовідносин на момент подачі такої заяви особа повинна мати суб'єктивне право на отримання певного виду соціального забезпечення.

Суб'єктами процедурних правовідносин соціального забезпечення виступають: з одного боку — фізична особа, що звертається до компетентного органу за встановленням відповідного юридично значимого факту, а з іншого — уповноважені державою органи, на які покладається обов'язок встановлювати юридичні факти та приймати рішення про призначення соціального забезпечення.

Основу змісту процедурних правовідносин становлять взаємні права і обов'язки учасників цих правових відносин.

Результат діяльності компетентних органів, що фіксується у відповідному рішенні і який в подальшому стає юридично значимим фактом, необхідним для виникнення матеріальних соціально-забезпечувальних правовідносин, є об'єктом процедурних правовідносин.

Для з'ясування характерних особливостей процедурних правовідносин їх прийнято поділяти на окремі види. Зокрема, з огляду на матеріальні правовідносини, які вони обслуговують, розрізняють: процедурні правовідносини у пенсійному забезпеченні; процедурні правовідносини у сфері соціальних допомог тощо.

За цільовим призначенням процедурні правовідносини соціального забезпечення можна класифікувати на правовідносини, які пов'язані із встановленням юридичних фактів, та правовідносини, які спрямовані на констатацію юридичного фактичного складу та призначення конкретного виду соціального забезпечення. До першої групи належать правовідносини, що постають між: особою та відповідними органами медичних лікувальних закладів з приводу

встановлення факту тимчасової непрацездатності, або ж причини і ступеня стійкої втрати працездатності із встановленням групи інвалідності; органами РАГСу з приводу встановлення факту смерті, народження; органами праці та соціального захисту з приводу підтвердження факту малозабезпеченості тощо. Другу групу становлять, наприклад, правовідносини, що виникають між громадянином та пенсійними фондами з приводу призначення відповідної пенсійної виплати, або правовідносини, у яких беруть участь органи праці та соціального захисту щодо призначення різних видів допомог.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Процедурні правовідносини вважаються допоміжними правовими. Процедурні правовідносини виникають у результаті добровільного волевиявлення особи, яка претендує на той чи інший вид соціального забезпечення. Зазвичай воно виражається у формі заяви самої особи або її законних представників до відповідного уповноваженого органу про встановлення юридично значимого факту для призначення конкретного виду соціального забезпечення. Слід мати на увазі, що для виникнення процедурних правовідносин на момент подачі такої заяви особа повинна мати суб'єктивне право на отримання певного виду соціального забезпечення.

VI. СОЦІАЛЬНО-СТРАХОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Суб'єктами соціально-страхових правовідносин є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їхніх сімей та інші особи, а також страхувальники і страховики. Застрахованою вважається фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Коло тих осіб, які можуть бути застрахованими, визначається законами, які регулюють окремі види загальнообов'язкового соціального страхування.

Суб'єктами правовідносин соціального страхування є також страхувальники. Це ті особи, які зобов'язані (або мають бажання) сплачувати страхові внески відповідно до закону чи договору. Суб'єктами, що зобов'язані перераховувати до фонду внески, є роботодавці. Наймані працівники, які також сплачують їх на свою користь, теж належать до суб'єктів цього виду. Страхувальником, що сплачує страхові внески за власним бажанням, може бути будь-яка фізична особа, яка виявила інтерес до участі у соціальному страхуванні. Це можуть бути так звані самозайняті особи (підприємці без створення юридичної особи, адвокати, приватні нотаріуси тощо).

Страховиками у соціально-страхових правовідносинах виступають цільові страхові фонди: пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; страхування на випадок безробіття і страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Особливості виникнення, зміни і припинення соціально-страхових правовідносин зумовлені тим, що вони тісно пов'язані і до певної міри залежні від трудових чи цивільних правовідносин. Так, момент виникнення соціально-страхових правовідносин визначений законом та зумовлений обов'язковістю страхування всіх осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту). А

таке ж страхування особами, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), та громадянами — суб'єктами підприємницької діяльності виникає з моменту добровільного укладення ними договору. Уклавши трудовий договір, працівник стає застрахованою особою і вправі вимагати від роботодавця перерахунку страхових внесків до соціальних страхових фондів. Роботодавець набуває статусу платника страхових внесків у 10-денний термін від дня отримання ним свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або з дня укладення трудового договору з найманим працівником.

Розірвання трудового договору зумовлює припинення сплати страхових внесків, що, однак, не позбавляє особу статусу застрахованої особи в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки припинення трудових правовідносин може призвести до виникнення інших правових відносин. Наприклад, факт безробіття особи породжує право на продовження її участі в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, тільки вже у статусі забезпечуваної особи. Тобто тут виникають соціально-забезпечувальні правовідносини щодо виплати допомоги по безробіттю.

ВИСНОВКИ З ШОСТОГО ПИТАННЯ:

Отже, обставина, що соціально-страхові правовідносини мають допоміжний характер, зовсім не свідчить про їх вторинність або меншовартість для права соціального забезпечення та вітчизняного права загалом. Структура суспільних відносин настільки різноманітна і мінлива, що повнота їх правового регулювання досягається саме завдяки поєднанню і збалансованості основних і допоміжних правових механізмів юридичного впливу на ці відносини.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, особливості виникнення, зміни і припинення соціально-страхових правовідносин зумовлені тим, що вони тісно пов'язані і до певної міри залежні від трудових чи цивільних правовідносин. Так, момент виникнення соціально-страхових правовідносин визначений законом та зумовлений обов'язковістю страхування всіх осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту). А таке ж страхування особами, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), та громадянами — суб'єктами підприємницької діяльності виникає з моменту добровільного укладення ними договору. Уклавши трудовий договір, працівник стає застрахованою особою і вправі вимагати від роботодавця перерахунку страхових внесків до соціальних страхових фондів. Роботодавець набуває статусу платника страхових внесків у 10-денний термін від дня отримання ним свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності або з дня укладення трудового договору з найманим працівником.

У сфері недержавного пенсійного забезпечення зовнішнім проявом волевиявлення сторін (скажімо, пенсійного фонду та вкладника) може стати пенсійний контракт. Змістом цього договору вважатимуться пенсійні ризики, настання яких зумовлює виникнення у особи-учасника права на пенсію, істотні

умови застосовуваної пенсійної програми та умови реалізації пенсійного права особи. Укладення пенсійного контракту є первинним елементом юридичного фактичного складу у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам (слухачам) рекомендується звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри господарсько-правових дисциплін.

Так, під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

ТЕМА № 3: СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ. ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

(2 години)

ПЛАН:

1. Поняття та система соціальних ризиків.
2. Непрацевдатність як соціальний ризик
3. Безробіття як соціальний ризик.
4. Втрата годувальника як соціальний ризик.
5. Малозабезпеченість як соціальний ризик.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України //Відомості Верховної Ради України.- 1996.- №30. Ст.141
2. Концепція соціального забезпечення населення України: Затв. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
4. Про прожитковий мінімум //Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-ХІУ // Офіційний вісник України. — 1999. — №33. —Ст. 1702.
5. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії// Закон України від 5 жовтня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — Ст. 1876.
6. Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік.
7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення" від 14 квітня 2000 р. № 656 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 16. — Ст. 675.
8. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України "Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення" від 17 травня 2000 р. № 109/95/157 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 24. — Ст. 1028.
9. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одіссей», 2007
10. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2008
11. *Синчук С.* Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення // Право України. — 2003. — N 3. — С. 55-59.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати суть і значення поняття та система соціальних ризиків; непрацевдатність як соціальний ризик; безробіття як соціальний ризик; втрата

годувальника як соціальний ризик; малозабезпеченість як соціальний ризик.

ВСТУП

Термінологічно поняття «соціальні ризики» використовується у різних сферах та напрямках наукових досліджень. Однак, незважаючи на інтенсивний розвиток науки ризикології, вченими досі не запропоновано єдиного загальноприйнятого визначення цього соціального явища. Зрештою і саме поняття «соціальний» розглядається у літературі в широкому (як такий, що властивий суспільству) та вузькому (пов'язаний з основними умовами життєдіяльності людини) значенні. І саме це, останнє, вузьке трактування соціального ризику застосовується правом соціального забезпечення для позначення обставин, які об'єктивно порушують життєдіяльність особи та пов'язані із соціально-економічними чинниками у державі.

I. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Можна виділити характерні для цього явища ознаки, які відображають природу соціального ризику як інституту права соціального забезпечення:

1) це зазвичай явища об'єктивного характеру. Їх настання не залежить від волі особи та не є наслідком дій останньої.

2) Наслідками настання соціальних ризиків є обмеження чи порушення життєдіяльності людини. Негативні наслідки не можуть бути усунуті нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин.

3) потребують закріплення у законодавстві як обставин, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства.

4) настання соціального ризику є потенційно можливим для кожної людини. Вони обов'язково або як правило трапляються чи можуть трапитися за певних обставин.

Таким чином, соціальний ризик – це соціально значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріально захисту з боку держави.

Система соціальних ризиків не є сталою, вона динамічно змінюється з розвитком суспільства. Сучасний перелік соціальних ризиків, визнаний міжнародним співтовариством.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Юридичне значення має поділ соціальних ризиків за їх змістом. Тут виокремлюють такі ризики: непрацездатність, безробіття, втрата годувальника та малозабезпеченість.

II. НЕПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК

Ризик непрацездатність доволі часто зустрічається в національному законодавстві при визначенні суб'єктів на той чи інший вид соціального забезпечення. Законодавче визначення непрацездатних громадян вперше було закріплено у ЗУ «Про ЗДПС». Згідно зі ст. 1 ЗУ: непрацездатними громадянами визнаються особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Непрацездатність може бути наслідком різних юридичних фактів: загально соціальних (притаманні кожній людині, н-д, старість, вагітність та пологи); професійних (нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання); публічних (техногенні катастрофи, стихійні лиха).

За тривалістю в часі непрацездатність можна поділити на: постійну, стійку та тимчасову.

Юридичним фактом, що лежить в основі постійної непрацездатності, є досягнення особою пенсійного віку. КУ закріплює право громадян на соціальний захист у разі старості. Проте, медична наука не виробила критеріїв припинення праці відповідно до фізіологічного стану і біологічної активності людини. Зрозуміло, що ступінь старіння залежить від різних соціальних чинників: належність до певної соціальної групи, якості життя міського та сільського населення, ставлення особи до свого здоров'я. Отже, старість – це природний стан організму, який часто не збігається з календарним віком особи. Саме тому виникнення в особи права на соціальне забезпечення пов'язують із настанням такого юридичного факту, як пенсійний вік.

Пенсійний вік можна диференціювати на загальний та спеціальний. Загальний пенсійний вік відповідно до ЗУ «Про ЗДПС» становить 60 років. З досягненням цього віку будь-яка особа може звернутися за призначенням їй пенсії за віком.

Спеціальний пенсійний вік встановлюється окремими законами. Для осіб, які працювали на підземних роботах та на роботах за Списком № 1 пенсійний вік становить 50 років для чоловіків та 45 для жінок. Для осіб, які виконували роботи, визначені Списком № 2 – 55 років для чоловіків та 50 для жінок. За спеціальними правилами обчислюється пенсійний вік для інвалідів зору 1 групи та інвалідів з дитинства 1 групи, для жінок, які народили п'ятеро дітей та виховували їх до 8-річного віку.

Законодавством також передбачено збільшення пенсійного віку для призначення державних допомог особам, які не мають права на пенсію. Право на таку допомогу мають чоловіки при досягненні 63-річного віку та жінки – 58-річного.

Спеціальний пенсійний вік може визначатися у пенсійному контракті, яким регулюється призначення пенсії у недержавній пенсійній системі. Тут пенсійний вік може бути більшим або меншим за загальний на 10 років.

При підготовці пенсійної реформи висловлювалося чимало пропозицій про необхідність підвищення загального пенсійного віку. При цьому економісти наголошували на диспропорції між кількістю працездатних громадян та осіб пенсійного віку, а також на тому, що більшість зарубіжних країн йде шляхом збільшення пенсійного віку. За взірць бралися Німеччина, Італія, США. Н-д, у

Німеччині пенсійний вік становить 65 років незалежно від статі, а у США – 67.

Програма пенсійної реформи в Україні пішла іншим шляхом. Замість збільшення пенсійного віку передбачено запровадження матеріального заохочення виходу на пенсію у більш пізньому віці.

Ми розглянули питання, що стосуються постійної непрацездатності, вона може бути і стійкою.

Стійка непрацездатність визначається МСЕК на відповідний термін або безстроково.

Юридичними фактами, що визначають стійкої втрати працездатності особи, є:

- 1) встановлення групи інвалідності;
- 2) встановлення групи інвалідності та ступеня втрати професійної працездатності;
- 3) встановлення ступеня втрати професійної працездатності.

Інвалідністю вважається соціальна недостатність внаслідок обмеження життєдіяльності людини, яка викликана порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до необхідності соціального захисту та допомоги.

Життєдіяльність людини – це правова категорія. Основними її критеріями законодавство визнає: здатність до самообслуговування, до пересування, орієнтації, спілкування, здатність контролювати свою поведінку, до навчання, до трудової діяльності.

Інвалідність у повнолітніх осіб визначається шляхом обстеження МСЕК. Направлення хворого з метою його огляду здійснюють ЛКК. На медико-соціальну експертизу для вирішення соціальних питань запрошуються представники власника підприємства, де працює хворий та профспілкового комітету. Після комплексного обстеження хворого (де беруться до уваги функціональні, побутові, професійні фактори), залежно від ступеня втрати здоров'я законодавством передбачено встановлення трьох груп інвалідності.

До I групи належать особи з найважчим станом здоров'я, які повністю не здатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, абсолютно залежні від інших осіб.

До II групи належать особи, які не викликають потреби в постійному сторонньому нагляді чи допомозі.

Інваліди другої групи можуть виконувати ту чи іншу роботу в спеціально створених умовах, на спеціально створених робочих місцях, в надомних умовах.

До III групи інвалідів відносяться особи з помірно вираженим обмеженням життєдіяльності. Це виявляється у значному зниженні (більше 25 %) обсягу трудової діяльності, значне утруднення у працевлаштуванні, зниження кваліфікації і т.д.

Датою встановлення інвалідності вважається день надходження до МСЕК документів. Встановлюється до першого числа місяця, наступного за місяцем, на який призначено черговий переогляд.

Періодичний огляд інвалідів проводиться через 1-3 роки.

Законодавством передбачено три випадки, коли інвалідність встановлюється без зазначення терміну переогляду:

- 1) чоловікам старше 60 років і жінкам старше 55 років;

- 2) інвалідам, у яких строк переогляду настає після досягнення пенсійного віку;
- 3) при анатомічних дефектах і прирівняних до них станах, стійких необоротних змінах функцій органів, неможливості відновлення соціальної адаптації.

Одночасно і встановленням групи інвалідності МСЕК, встановлює її причини, яка визначає вид соціального забезпечення, умови та порядок його надання.

Залежно від причин настання розрізняють три види інвалідності:

- 1) внаслідок трудового каліцтва;
- 2) внаслідок професійного захворювання;
- 3) внаслідок загального захворювання.

Інвалідність вважається такою, що настала внаслідок трудового каліцтва, якщо нещасний випадок, пов'язан з виконанням особи трудової діяльності, якою вважаються всі види робіт, які зараховуються до страхового стажу.

Відповідно до ЗУ «Про ЗДСС від нещасного випадку» нещасний випадок – це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть. Що саме відноситься до нещасних випадків на виробництві, порядок розслідування регулюється Порядком розслідування та ведення обліку нещасних випадків, затверджений ПКМУ від 25 серпня 2004 року № 1112.

Професійне захворювання на відміну від нещасних випадків не є раптовим. Воно повинно зумовлюватися впливом шкідливих речовин та інших факторів пов'язаних з роботою.

Перелік професійних захворювань закріплено у ПКМУ «Про затвердження переліку професійних захворювань» від 8 листопада 2000 р. Зв'язок професійного захворювання з умовами праці встановлює відповідна установа державної санітарно-епідеміологічної служби за участю представників підприємства, профспілок та Фонду.

Ступінь втрати професійної працездатності потерпілому від нещасного випадку встановлюється МСЕК, за участю Фонду. Визначається у відсотках професійної працездатності, яку він мав до ушкодження здоров'я.

Ще однією причиною інвалідності є загальне захворювання. Воно хоч і є найбільш поширеною причиною, але визначається за залишковим принципом: якщо інвалідність не стала наслідком жодної із раніше наведених причин, то її причиною визнається загальне захворювання. До загального захворювання відносяться також нещасні випадки невиробничого характеру. Порядок розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру, затверджений ПКМУ від 22 березня 2001 р.

До загального захворювання прирівнюється також інвалідність з дитинства. Медичні показання для визнання дитини інвалідом встановлює ЛКК.

Ще одним соціальним ризиком є тимчасова непрацездатність. Юридичні факти, о зумовлюють тимчасову непрацездатність можна поділити на три групи.

До першої групи входять обставини, що зумовлюють фізичну нездатність особи виконувати трудові обов'язки: хвороба особи, травма, вагітність та пологи.

До другої групи належать обставини, що зумовлюють неможливість виконання роботи через необхідність догляду за іншим членом сім'ї: за хворою

дитиною, за хворим членом сім'ї, за дитиною віком до трьох років або дитиною інвалідом до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною.

Третю групу складають обставини, викликані певними діями державних органів (тимчасова непрацездатність особи внаслідок карантину).

Основним документом, що засвідчує тимчасову непрацездатність є листок непрацездатності. Він видається лікуючим лікарем державних та комунальних закладів охорони здоров'я. тобто приватні заклади не можуть видавати, а також лікарі станції швидкої допомоги.

Листок непрацездатності видається на весь період тимчасової непрацездатності або до встановлення групи інвалідності. Лікуючий лікар може видавати листок непрацездатності терміном до 5 днів (з наступним подовження до 10 календарних днів), або спільно із завідувачем – до 30 днів.

Листок непрацездатності у зв'язку з вагітністю та пологами видається за місцем спостереження з 30 тижня вагітності на 126 календарних дні.

За хворим членом сім'ї тривалість в залежності від суб'єкта.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, непрацездатність як соціальний ризик можна поділити на постійну, стійку та тимчасову. Постійна – при досягненні особою пенсійного віку, стійка – встановлення групи інвалідності (інвалідність буває від загального захворювання та від нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання) та тимчасова непрацездатність (хвороба особи, необхідність догляду за хворим членом сім'ї, у результаті певних дій державних органів).

ІІІ. БЕЗРОБІТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК

Визначення безробіття як соціального ризику не надається ні в науковій літературі, ні в законодавстві. Замість цього ЗУ «Про ЗДСС на випадок безробіття» легалізує інший термін – «втрата роботи з незалежних від застрахованих осіб обставин. Це такі обставини як зміни в організації виробництва і праці, виявлення невідповідності займаній посаді, поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу, розірвання трудового договору з ініціативи працівника у зв'язку з хворобою і т.д.

Щоправда у ЗУ «Про зайнятість» надається визначення безробітних. Безробітними вважаються особи працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у Державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи.

Реєстрація та облік громадян, які звертаються за сприянням у працевлаштуванні, здійснюється державною службою зайнятості за місцем постійного проживання за умови подання паспорта та трудової книжки.

Громадяни, що зареєстровані як безробітні, отримують допомогу, як в системі ЗДСС так і в системі державної підтримки. Тому безробіття є страховим і нестраховим ризиком.

ЗУ «Про ЗДСС на випадок безробіття» вперше на законодавчому рівні закріпив часткове безробіття як один із видів соціальних ризиків. Це вимушене

тимчасове скорочення нормальної або встановленої законодавством тривалості робочого часу, перерва в одержанні заробітку або скорочення його розміру через тимчасове припинення виробництва без припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного характеру.

Перелік причин, що приводять до часткового безробіття, затверджений ПКМУ від 4 червня 2003 р. причинами тимчасового припинення виробництва є непередбачувані та непереборні події (зокрема, війна, терористичний акт, масові заворушення, стихійне лихо і т.д.).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, безробіття як соціальний ризик присутній у будь-якій державі з ринковою економікою. Якщо раніше у КУ було передбачено право на працю та обов'язок працювати і держава забезпечувала 100 % зайнятість, то за сучасних умов це неможливо. ЗУ «Про ЗДСС на випадок безробіття» передбачає два види безробіття: повне та часткове.

IV. ВТРАТА ГОДУВАЛЬНИКА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК

Соціальні виплати, які пов'язані із втратою годувальника, спрямовуються для підтримки непрацездатних членів сім'ї померлого годувальника. За правилами, визначеними у Сімейному Кодексі, до складу сім'ї належать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли з поважних причин не проживають разом. Дитина належить до сім'ї навіть коли не проживає спільно.

Непрацездатними членами сім'ї померлого годувальника вважаються:

- 1) діти, які не досягли 18 річного віку(якщо працюють, то 16) , діти. Які навчаються, але не більше. Як до досягнення 23 років;
- 2) жінки, які досягли 55 років, чоловіки – 60, якщо вони не працюють;
- 3) інваліди – члени сім'ї померлого годувальника на час інвалідності;
- 4) неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;
- 5) непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право;
- 6) один з подружжя або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків померлого, які не досягли 8-річного віку.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що були на його утриманні, якщо вони перебували на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування, або ж мали на день його смерті право на одержання від нього такого утримання. Не вважаються такими, що перебували на утриманні, члени сім'ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (зарплата, пенсія).

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, втрата годувальника як соціальний ризик характеризується необхідністю матеріальної підтримки непрацездатних членів сім'ї померлого.

V. МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК

Останніми роками соціально-економічна ситуація у країні, в умовах

розшарування суспільства за рівнем доходів, призвела до появи якісно нового соціального ризику – малозабезпеченості. Вперше це поняття отримало законодавче закріплення у ЗУ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

Малозабезпеченість як соціальний ризик визначає неспроможність особи чи сім'ї з огляду на об'єктивні чинники забезпечити середньомісячний сукупний дохід на рівні прожиткового мінімуму в державі.

Середньомісячним сукупним доходом сім'ї вважається обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом 6 місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги. Правила та порядок його обчислення визначаються Методикою обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги, затвердженої Наказом Міністерством праці та соціальної політики від 15 листопада 2001 р.

Рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям визначається Законом про Державний бюджет на відповідний рік.

Малозабезпеченість є не страховим соціальним ризиком, оскільки фінансується за рахунок коштів.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Останніми роками соціально-економічна ситуація у країні, в умовах розшарування суспільства за рівнем доходів, призвела до появи якісно нового соціального ризику – малозабезпеченості. Вперше це поняття отримало законодавче закріплення у ЗУ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, соціальний ризик – це соціально значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни не здатні самотійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріально захисту з боку держави.

Система соціальних ризиків не є сталою, вона динамічно змінюється з розвитком суспільства. Сучасний перелік соціальних ризиків, визнаний міжнародним співтовариством.

Юридичне значення має поділ соціальних ризиків за їх змістом. Тут виокремлюють такі ризики: непрацездатність, безробіття, втрата годувальника та малозабезпеченість.

Так виглядає загальна характеристика основних соціальних ризиків, що виступають підставами виникнення права особи на той чи інший вид соціального забезпечення: це непрацездатність (постійна, стійка, тимчасова), безробіття (повне та часткове), втрата годувальника та малозабезпеченість. Більш детально про кожний із названих ризиків будемо говорити, розглядаючи відповідну тему.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття

та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Соціальні ризики як підстава виникнення права на соціальне забезпечення.
2. Система соціальних ризиків за законодавством України.
3. Порядок розслідування та ведення обліку нещасних, профзахворювань та аварій на виробництві.
4. Безробіття, часткове безробіття: поняття, порядок підтвердження.
5. Малозабезпеченість як соціальний ризик.

ТЕМА № 4: СИСТЕМА СТРАХОВОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (4 години)

ПЛАН:

1. Система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Суб'єкти пенсійного забезпечення.
3. Пенсії за віком: поняття, умови призначення.
4. Пенсії по інвалідності: поняття, умови призначення.
5. Поняття та умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №30. Ст. 141
2. Концепція соціального забезпечення населення України: Затв. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії // Закон України від 5 жовтня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — Ст. 1876.
6. Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік.
5. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки України, Державного комітету статистики України "Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення" від 17 травня 2000 р. № 109/95/157 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 24. — Ст. 1028.
6. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одіссей», 2010
7. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2012
8. *Синчук С.* Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення // Право України. — 2013. — N 3. — С. 55-59.
9. Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2211-ПІ // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 11. — Ст. 47; 2002. — № 17. — Ст. 124; №30. — Ст. 210.
10. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 9 липня 2003р. № 1058-ІУ // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 49-51. — Ст. 376.
11. Про недержавне пенсійне забезпечення від 9 липня 2003 р. № 1069-ГУ // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №№ 47-48.—Ст. 372.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати суть і значення системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; суб'єкти пенсійного забезпечення; пенсії за віком: поняття,

умови призначення; пенсії по інвалідності: поняття, умови призначення; поняття та умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

ВСТУП

Соціальне страхування одна з форм, яку використовує держава для забезпечення осіб в разі втрати працездатності. Складається із загальнообов'язкового державного та недержавного (добровільного). Соціальне страхування нерозривно пов'язане із трудовою діяльністю осіб і є гарантією матеріального забезпечення застрахованих осіб.

Основними елементами соціального страхування є страховий стаж, страховий ризик та страховий випадок.

Пригадуємо, що таке страховий стаж (період, протягом якого особа підлягала страхуванню та сплачувала внески). Що стосується страхового випадку, то ним є юридичний факт, який слугує підставою для виникнення правовідносин по матеріальному забезпеченню. До страхових випадків відносяться: тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, інвалідність, досягнення пенсійного віку, смерть годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання.

Одним із головних видів соціального страхування є пенсійне.

I. СИСТЕМА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ

Відповідно до ЗУ „Про ЗДПС (загальнообов'язкове державне соціальне страхування)” систему пенсійного страхування розподілено на три рівні:

Перший рівень – солідарна система ЗДПС, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій та надання соціальних послуг за рахунок коштів пенсійного фонду.

Цьому рівню притаманний перерозподіл доходів між різними поколіннями людей, тобто видатки на виплату пенсій покриваються із поточних надходжень, за рахунок страхових внесків. Пенсійні кошти не є об'єктом приватної власності осіб, які їх сплачують, а тому у разі їх смерті використовуються іншими учасниками фонду.

Другий рівень - накопичувальна система ЗДПС, базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат.

Суть такої системи полягає в тому, що частина обов'язкових внесків до пенсійної системи накопичується у Накопичувальному фонді і обліковується на індивідуальних пенсійних рахунках громадян, які сплачують внески. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання доходу і захисту від інфляції. Вони є об'єктом приватної власності і за умови досягнення пенсійного віку використовуються особою на власний розсуд.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у

формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку передбаченого законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Отже трирівнева система. При чому, перший та другий рівень становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; другий та третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни можуть бути учасниками усіх трьох рівнів.

ЗДПС здійснюється за відповідними принципами:

1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення пенсійного страхування;

2) обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору та на інших підставах, передбачених законодавством, а також осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, фізичних осіб, суб'єктів підприємницької діяльності;

3) право на добровільну участь у системі ЗДПС, які не підлягають страхуванню;

4) зацікавленість кожної працездатної особи у власному матеріальному забезпеченні;

5) рівноправність застрахованих осіб щодо отримання виплат;

6) диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу та розміру заробітної плати.

Види пенсійних виплат та соціальних послуг

- в солідарній системі: пенсія за віком; пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання; пенсія у зв'язку з втратою годувальника; послуга – допомога на поховання.

Якщо особа має одночасно право на різні види пенсій за солідарною системою, то за її вибором їй призначається лише один з видів.

- у накопичувальній системі: довічна пенсія з установленим періодом; довічна обумовлена пенсія; довічна пенсія подружжя, одноразові виплати

Таким чином, в Україні існує трирівнева система пенсійного страхування: солідарна, накопичувальна та недержавна. Причому два перші рівні є загальнообов'язковими.

Пенсійна реформа – це не разове явище, а безперервний процес, який не втрачає актуальності. Головним елементом пенсійної системи є і ще довго буде залишатись солідарна система. Як показують демографічні прогнози кількість осіб працездатного віку буде скорочуватись, пенсійного – стабільно зростати. Сьогодні на 10 платників внесків приходиться 9 пенсіонерів. Цей процес негативно впливає на фінансові можливості солідарної системи.

Інша справа накопичувальна система. Але і її можливості не треба переоцінювати. Вони залежать від економічних ризиків, рівня інфляції і теж не зовсім вільні від демографічних процесів, зокрема від тривалості життя в пенсійному віці.

Для введення накопичувальної пенсійної системи необхідно встановити справедливу диференціації в розмірі заробітної плати в залежності від складності та соціальної значущості роботи. В сучасних умовах особливої диференціації в розмірі пенсій бути не може. Тому що ті, хто її отримують працювали в ті часи, коли була

обов'язкова зайнятість, отже приблизно однаковий трудовий стаж, не було й особливої диференціації в оплаті

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Не слід забувати, що другий рівень впроваджується не як додатковий, а як часткова заміна солідарної системи. Тривалість участі у двухрівневій системі повинна бути значна довше ніж необхідний стаж для отримання мінімальної пенсії за віком. Достойний рівень пенсії неможливо заробити за короткий період.

II. СУБ'ЄКТИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Основними суб'єктами солідарної системи пенсійного страхування є: застраховані особи, страхувальники, Пенсійний фонд, уповноважений банк, підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Застрахованими особами є ті, що підлягають обов'язковому пенсійному страхуванню, та особи, які беруть в ньому участь добровільно.

До застрахованих осіб належать:

1) громадяни, іноземці та особи без громадянства, які працюють на підприємствах, установах, організаціях (на умовах трудового договору та договорах цивільно-правового характеру);

2) члени колективних та орендних підприємств, сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, у тому числі тих, які обрали особливий спосіб оподаткування;

3) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності та члени їх сімей, які беруть участь у провадженні ними підприємницької діяльності. Це чоловік, дружина, батьки, діти та інші утриманці, які досягли 15 років та не перебувають з такою особою у трудових та цивільно-правових відносинах.

4) особи, які забезпечують себе роботою самостійно (адвокати, нотаріуси, творча діяльність);

5) особи, обрані на виборні посади до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, профспілок, політичних партій, які одержують заробітну плату на виборній посаді;

6) особи, які проходять строкову військову службу (Збройних силах, СБУ, МВС);

7) особи, які отримують допомогу по тимчасовій непрацездатності;

8) інші категорії осіб, які отримують виплати за рахунок держбюджету або страхових фондів.

Крім того, Закон також визначає осіб, які можуть брати добровільну участь у системі ЗДПС. Це передусім особи, які досягли 16-річного віку і не підлягають ЗДПС. Вони можуть обирати солідарну та накопичувальну систему або брати участь в обох. У цьому випадку укладається договір про добровільну участь із ПФ на строк не менше року.

Для збору відомостей про застрахованих осіб у системі ЗДПС запроваджений персоніфікований облік. Цей обов'язок покладено на ПФ. На кожен особу відкривається облікова картка. Де відображаються дані про сплату страхових внесків, страховий стаж, призначення і виплату пенсії. Ця картка зберігається протягом життя пенсіонера, а потім ще 75 років.

Розмір страхових внесків встановлює ВРУ за поданням КМУ. Страхові внески до солідарної системи нараховуються на суму фактичних витрат на оплату праці або на суму оподаткованого доходу. Для осіб, які беруть участь добровільно, страхові внески сплачуються із суми, визначеної договором.

На перехідний період до запровадження обов'язкової накопичувальної системи розмір внесків визначається ЗУ «Про збір на ОДПС». Встановлено такі розміри: для роботодавців – 33,2 % суми фактичних витрат на оплату праці; для фізичних осіб – спд – 32 %; застраховані особи – 1 % якщо охід не перевищує 150 грн і 2 % якщо перевищує; державні службовці – від 1 % до 5% .

Крім солідарної є ще накопичувальна система. Тут розмір страхових внесків визначається ВРУ як величина у відсотках від розміру внеску на пенсійне страхування. Максимальний розмір не може перевищувати 7 % від суми оподаткованого доходу.

Другим суб'єктом є страхувальники. Тобто особи, які сплачують страхові внески. Це передусім роботодавці та самі застраховані. Страхувальники зобов'язані зареєструватися у територіальних органах ПФ.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, три основні суб'єкти: застраховані особи (вказані безпосередньо у ЗУ, страхувальники (як самі застраховані так і роботодавці) та страховики.

ІІІ. ПЕНСІЇ ЗА ВІКОМ: ПОНЯТТЯ, УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ

Провідне місце у системі пенсійного забезпечення займають пенсії за віком.

Умовами призначення пенсії за віком відповідно до ст.. 26 ЗУ є:

- 1) досягнення загального пенсійного віку;
- 2) наявність страхового стажу не менше 15 років.

Розмір пенсії залежить від заробітної плати і від страхового стажу. Страховий стаж обчислюється в місяцях. Неповний місяць роботи може бути зарахований як повний, якщо сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою ніж мінімальний страховий внесок.

З 1 липня 2000 року пенсійний страховий стаж обчислюється територіальними органами ПФ. До запровадження персоніфікованого обліку основним документом, що підтверджував трудовий стаж була трудова книжка.

Після призначення пенсії у солідарній системі особа може продовжувати трудову діяльність та сплачувати страхові внески до ПФ. Періоди роботи після призначення пенсії зараховуються до страхового стажу.

За загальними правилами, періоди, щодо яких обчислюється страховий стаж, враховуються в одинарному розмірі. Разом з тим закон передбачає чимало випадків пільгового обчислення трудового стажу. Зокрема робота на водному транспорті протягом навігаційного періоду зараховується як робота за рік.

Важливо зазначити, що при обчисленні страхового стажу використовується спеціальний коефіцієнт страхового стажу.

Коефіцієнт страхового стажу розраховується за формулою:

$$K_c = C_m * V_c / 100 \% * 12$$

K_c - Коефіцієнт страхового стажу;

C_m – сума місяців пенсійного страхового стажу;

V_c – величина оцінки одного року пенсійного страхового стажу. За ЗУ за період участі тільки в солідарній системі - 1.35 %; в солідарній та накопичувальній – 1,08 %.

Коефіцієнт страхового стажу заокруглюється до п'яти знаків після коми. Для особи, яка брала участь у солідарній та накопичувальній системі, визначається один коефіцієнт страхового стажу як сума коефіцієнта страхового стажу за період участі тільки в солідарній системі та коефіцієнта страхового стажу, визначеного за період участі в солідарній та накопичувальній системі.

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата за будь-які 60 календарних місяців підряд до 1 липня 2000 р, та за весь період пенсійного стажу починаючи з 1 липня.. при цьому після цього періоду особа може виключити до 60 календарних місяців підряд, за умови, що цей період не перевищує 10 % тривалості загального пенсійного страхового стажу.

Заробітна плата для обчислення пенсії визначається за формулою:

$$Z_p = Z_c * (C_k : K), \text{ де}$$

Z_c – середня заробітна палата за календарний рік працівників, зайнятих у галузях економіки України, що передує року звернення за призначенням пенсії;

C_k – сума коефіцієнтів з/п за кожний місяць;

K – кількість місяців.

ЗУ передбачено два варіанти обчислення пенсії за віком, з яких особа може обирати найбільш прийнятний.

За першим варіантом пенсія обчислюється за формулою:

$$P = Z_p * K_c.$$

Другий варіант передбачає обчислення пенсії за двоскладовою формулою. У цьому разі пенсія поділяється на дві частини. Одна частина пенсії, яка припадає на період стажу до 1 січня 2004 р. визначатиметься за нормами ЗУ «Про пенсійне забезпечення». Друга частина визначається за формулою. Обидві частини виплачуються однією сумою.

ЗУ у ст. 28 встановлює мінімальний розмір пенсії за віком (правове регулювання, а не сума): при наявності у чоловіків не менш ніж 35 років, у жінок 30 років страхового стажу визначається в розмірі не менше 20 % середньої з/п працівників за попередній рік.

Максимальний розмір пенсії не може перевищувати 12 мінімальних пенсій за віком.

Особа, яка набула право на пенсію за віком, але виявила бажання працювати та отримувати пенсію з більш пізнього строку буде отримувати пенсію з підвищенням розміру пенсії за віком на відповідний відсоток . Так, наприклад, за один рік вона збільшиться на три відсотки, за десять – більш ніж на 85 %.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, пенсія за віком призначається за умови досягнення пенсійного віку та наявності мінімального страхового стажу. Регулюється мінімальний і максимальний розмір пенсії. Пенсія розраховується за відповідною формулою.

IV. ПЕНСІЇ ПО ІНВАЛІДНОСТІ: ПОНЯТТЯ, УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ.

На підставі ЗУ виплачується пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання.

Умови призначення:

1) засвідчений у встановленому порядку факт інвалідності особи. причину. Групу. Час настання встановлює МСЕК.

2) наявність страхового стажу: до досягнення особою 23 років – 2 роки; від 24 до 26 включно – 3 роки; від 27 до 31 – 4 роки; для осіб 32 років і старше – 5 років.

Якщо інвалідність настала у період проходження строкової військової служби, то незалежно від наявності страхового стажу.

Пенсія по інвалідності призначається у відсотках до пенсії за віком, і її розмір залежить від групи інвалідності: інваліди I групи – 100 % пенсії за віком; II – 90 %; III – 50 %. При чому до наявного страхового стажу, зараховується потенційний до досягнення пенсійного віку.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Пенсія призначається на весь період інвалідності. Інвалідам, які досягли пенсійного віку – довічно. Якщо особи не з'явилися в органи МСЕК на переогляд виплата пенсії припиняється з першого числа місяця, наступного за місяцем. В якому особа мала з'явитись на переогляд. Якщо з моменту припинення виплати пенсії минуло більше 5 років, вона призначається знову на загальних засадах.

V. ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ПЕНСІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА

Умовами призначення пенсії є:

1) належно підтверджена смерть годувальника, визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;

2) наявність у годувальника на день смерті законодавчо визначеного страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії в разі інвалідності.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається:

1. Чоловікові (дружині), батькові, матері померлого годувальника, якщо вони є інвалідами чи досягли загального пенсійного віку. Цим особам пенсія призначається, якщо вони: були на повному утриманні померлого; одержували від нього допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

2. Дітям померлого годувальника (в тому числі тим, які народилися не пізніше 10 місяців з дня його смерті), якщо їм не виповнилося 18 років або незалежно від віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років.

Пенсія призначається незалежно від того чи були діти на утриманні чи ні. Право на пенсію зберігається і у разі усиновлення дітей померлого годувальника. Пасинок і падчерка мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми. Якщо вони не одержують аліментів від батьків.

3. Дітям померлого, які навчаються за денною формою навчання. Але не більше ніж до досягнення 23 років.

4. Дітям –сиротам – до досягнення 23 років. Незалежно від того чи навчаються чи ні.

5. Чоловікові (дружині), а в разі їх відсутності – одному з батьків, брату чи сестрі, дідусеві чи бабусі померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною померлого годувальника до досягнення нею 8 років. Пенсія призначається, якщо зазначені особи були на утриманні померлого.

Члени сім'ї, які самі одержували пенсію і для яких допомога померлого годувальника була основним джерелом засобів до існування мають право перейти на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ:

Розміри пенсії: на одного непрацездатного члена сім'ї – 50 %, на двох та більше – 100 % пенсії за віком. Дітям сиротам. Пенсія призначається виходячи з розміру кожного з батьків. Призначається на весь період непрацездатності.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Таким чином, соціальне страхування одна з форм, яку використовує держава для забезпечення осіб в разі втрати працездатності. Складається із загальнообов'язкового державного та недержавного (добровільного). Соціальне страхування нерозривно пов'язане із трудовою діяльністю осіб і є гарантією матеріального забезпечення застрахованих осіб. Основними елементами соціального страхування є страховий стаж, страховий ризик та страховий випадок. Пригадуємо, що таке страховий стаж (період, протягом якого особа підлягала страхуванню та сплачувала внески). Що стосується страхового випадку, то ним є юридичний факт, який слугує підставою для виникнення правовідносин по матеріальному забезпеченню. До страхових випадків відносяться: тимчасова непрацездатність, вагітність та пологи, інвалідність, досягнення пенсійного віку, смерть годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Принципи функціонування солідарної, накопичувальної державної та не державної систем пенсійного забезпечення.
2. Особливість призначення та виплата пенсії в разі інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві чи профзахворювання.
3. Документи які дають право на призначення кожного виду пенсій.
4. Принципи участі громадян та роботодавців у формуванні професійної пенсійної системи.

ТЕМА № 5: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕНСІЙ В УКРАЇНІ

(2 години)

ПЛАН

1. Пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу ОВС.
2. Пенсійне забезпечення науковців
3. Пенсії за особливі заслуги перед Україною.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Відомості ВР України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // Закон України № 1058-IV від 9 липня 2003 р. // Голос України. — 2003. — 22 серпня. — № 157 (3157).
3. Про недержавне пенсійне забезпечення // Закон України № 1057-IV від 9 липня 2003 р. // Голос України. — 2003. — 19 серпня. — № 154 (3154).
4. Про пенсійне забезпечення військовослужбовців і осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ // Закон України № 2262-XII від 9 квітня 1992 р. // Відомості ВР України. — 1992. — № 29. — С. 399.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність // Закон України “” № 284-XIV від 1 грудня 1998 р. // Відомості ВР України. — 1999. — № 2—3. — С. 20.
6. Про пенсії за особливі заслуги перед Україною // Закон України “” № 1767-III від 1 червня 2000 р. // Відомості ВР України. — 2000. — № 35. — С. 298.
7. Про затвердження Списків № 1 і № 2 виробництв, робіт, професій, посад і показників, що надають право на пенсію за віком на пільгових умовах: Постанова КМУ № 162 від 11 березня 1994 р. // Інформ. бюл. Мін. праці України “Людина і праця”. — 1994. — № 6.
8. Положення про Комісію з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною / Затв. постановою КМУ № 1578 від 20 жовтня 2000 р. // ЗП. — 2001. — № 4. — С. 78.
9. Про затвердження Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній. Постанова КМУ № 637 від 12 серпня 1993 р. // ЗП. — 1993. — № 17. — С. 124.
10. Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”: Постанова КМУ № 1571 від 22 листопада 2001 р.
11. Ярошенко І. С. Система соціального захисту в Україні: шлях до реформування // Зб. наук. праць “Правове регулювання економіки”. — 2010. — № 1. — С. 203—212.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясувати суть і значення пенсійного забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу ОВС; пенсійного забезпечення державних службовців, народних депутатів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, науковців; пенсії за особливі заслуги перед Україною.

ВСТУП

Актуальність даної лекції полягає в тому, що пенсійне забезпечення значної кількості працівників залежить від вислуги років. Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Призначення пенсії за вислугу років пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального трудового стажу, а з утратою професійних якостей, коли працівник не може повноцінно працювати за своєю спеціальністю до похилого віку. Пенсія призначається як компенсація втраченої працездатності за професією. Сьогодні дана пільга застосовується до значної кількості категорій працівників і регулюється великою кількістю законів та підзаконних нормативних актів. Пенсійне забезпечення військовослужбовців Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України: військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони, інших військових формувань, що створюються ВРУ, СБУ, осіб начальницького і рядового складу ОВС, осіб начальницького складу податкової міліції, осіб начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей, а також військовослужбовців.

I. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ОСІБ НАЧАЛЬНИЦЬКОГО І РЯДОВОГО СКЛАДУ ОВС

Пенсійне забезпечення значної кількості працівників залежить від вислуги років. Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Призначення пенсії за вислугу років пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального трудового стажу, а з утратою професійних якостей, коли працівник не може повноцінно працювати за своєю спеціальністю до похилого віку. Пенсія призначається як компенсація втраченої працездатності за професією.

Сьогодні дана пільга застосовується до значної кількості категорій працівників і регулюється великою кількістю законів та підзаконних нормативних актів.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців

Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України: військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони, інших військових формувань, що створюються ВРУ, СБУ, осіб начальницького і рядового складу ОВС, осіб начальницького складу податкової міліції, осіб начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей. Нарівні з військовослужбовцями забезпечуються: партизани і підпільники та члени їх сімей; робітники та службовці відповідних категорій, які стали інвалідами у зв’язку з пораненням, каліцтвом або внаслідок захворювання, пов’язаного з перебуванням на військовій службі в період Великої Вітчизняної війни чи на роботі в районах воєнних дій; військовозобов’язані, призвані на навчальні, спеціальні або перевірочні збори, котрі стали інвалідами внаслідок поранення, контузії або каліцтва, які були отримані під час виконання службових обов’язків у період проходження цих зборів, та члени їх сімей; працівники воєнізованої охорони, які не підлягають державному соціальному страхуванню, та члени їх сімей.

Перелічені особи мають право на пенсію за вислугу років, у зв’язку з інвалідністю, в разі втрати годувальника. Пенсії призначаються й виплачуються тільки після звільнення зі служби.

Пенсії за вислугу років військовослужбовцям

Право на таку пенсію мають:

1) військовослужбовці, які на момент звільнення зі служби мають вислугу на військовій службі 20 років і більше;

2) військовослужбовці, які звільнені зі служби за вислугу років, за віком, за станом здоров’я, у зв’язку із скороченням штатів і які на день звільнення досягли 45 років, а ті, хто є інвалідами війни, — незалежно від віку, і мають загальний трудовий стаж 25 років і більше, із яких не менше 12 років і 6 місяців складає військова служба.

Для осіб, визначених п. 1, розмір пенсії складає 50 % відповідних сум грошового забезпечення. Якщо військовослужбовець має спеціальний стаж 20 років, і при цьому звільнений зі служби за віком або за станом здоров’я, то розмір пенсії буде складати 55 % відповідних сум грошового забезпечення. За кожен рік вислуги понад 20 років нараховується 3 % відповідних сум грошового забезпечення.

Для осіб, визначених п. 2, розмір пенсії складає 50 % відповідних сум грошового забезпечення, а за кожен рік служби понад 25 років — 1 % відповідних сум грошового забезпечення.

Особам, віднесеним до пп. 1 і 2, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС під час проходження служби, розмір пенсії збільшується на 10 % — для I категорії, 5 % — для II, III, IV категорій.

Загальний розмір пенсії не повинен перевищувати 85 % відповідних сум грошового забезпечення, для ліквідаторів I категорії — 95 %, II і III категорій — 90 %.

Мінімальний розмір пенсії за вислугу років не повинен бути нижчим від мінімальної пенсії за віком.

Відповідно до ст. 16 Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців...” до пенсії за вислугу років може нараховуватися надбавка.

Пенсії у зв’язку з інвалідністю. Пенсії у зв’язку з інвалідністю призначаються військовослужбовцям, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, одержаних у період проходження служби.

Залежно від причин інвалідності інваліди з числа військовослужбовців поділяються на такі категорії:

1) інваліди війни — якщо інвалідність настала під час виконання службових обов’язків;

2) інші інваліди — якщо інвалідність не пов’язана з виконанням службових обов’язків. Пенсії у зв’язку з інвалідністю встановлюються у розмірах: - інвалідам війни: I група — 100 % II група — 80 % III група — 60 % відповідних сум грошового забезпечення. - іншим інвалідам: I група — 70 % II група — 60 % III група — 40 % відповідних сум грошового забезпечення. Ці пенсії призначаються на весь час інвалідності, а особам пенсійного віку — довічно. Пенсії у разі втрати годувальника Право на пенсію мають непрацездатні члени сім’ї, які перебували на утриманні загиблих, померлих, таких, що пропали безвісти. Непрацездатним дітям, непрацездатним батькам, дружині (чоловіку) призначається пенсія незалежно від факту перебування на утриманні, якщо вони втратили джерело засобів для існування після смерті годувальника. Пенсії у разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах: 1) якщо годувальник помер під час виконання службових обов’язків або внаслідок захворювання, пов’язаного з проходженням служби — 40 % відповідних сум грошового забезпечення на кожного непрацездатного члена сім’ї; 2) сім’ям інших військовослужбовців — 30 % відповідних сум грошового забезпечення на кожного непрацездатного члена сім’ї.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України: військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони, інших військових формувань, що створюються ВРУ, СБУ, осіб начальницького і рядового складу ОВС, осіб начальницького складу податкової міліції, осіб начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей.

Пенсії за вислугу років військовослужбовцям

Право на таку пенсію мають:

1) військовослужбовці, які на момент звільнення зі служби мають вислугу на військовій службі 20 років і більше;

2) військовослужбовці, які звільнені зі служби за вислугу років, за віком, за станом здоров’я, у зв’язку із скороченням штатів і які на день звільнення досягли 45 років, а ті, хто є інвалідами війни, — незалежно від віку, і мають загальний трудовий стаж 25 років і більше, із яких не менше 12 років і 6 місяців складає військова служба.

II. ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

Це питання регулюється Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність”. Пенсія науковому працівнику призначається після досягнення пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — 20 років загального і 15 років спеціального стажу. До стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових працівників незалежно від наукового ступеня або вченого звання та посадах, які до них прирівнюються, на підприємствах, в установах, організаціях, ВНЗах, закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації. До стажу наукової роботи зараховується час навчання в аспірантурі.

Пенсії науковим працівникам призначаються в розмірі 80 % заробітної плати наукового працівника. За кожен рік роботи понад 25 і 20 років пенсія збільшується на 1 % зарплати, але не більше 90 % середньомісячного заробітку. Різниця в розмірі пенсії виплачується з Державного бюджету (для бюджетних установ) або з бюджету підприємств. Пенсія призначається після звільнення з посади наукового працівника. Розмір пенсії у зв'язку з інвалідністю внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання становить 80 %, 60 %, 40 % зарплати наукового працівника. Стаж наукового працівника може бути зарахований до стажу державної служби і навпаки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ

Пенсія науковому працівнику призначається після досягнення пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — 20 років загального і 15 років спеціального стажу. До стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових працівників незалежно від наукового ступеня або вченого звання та посадах, які до них прирівнюються, на підприємствах, в установах, організаціях, ВНЗах, закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації. До стажу наукової роботи зараховується час навчання в аспірантурі.

III. ПЕНСІЇ ЗА ОСОБЛИВІ ЗАСЛУГИ ПЕРЕД УКРАЇНОЮ

Пенсії за особливі заслуги перед Україною Пенсії за особливі заслуги перед Україною встановлюються громадянам України: 1) Героям України, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями “За відвагу”, чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена “За службу Родині в Вооружених Силах ССРСР”, особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР “народний”; 2) ветеранам Великої Вітчизняної війни, нагородженим у період бойових дій орденом, медаллю “За відвагу” або медаллю Ушакова, партизанам Великої Вітчизняної війни, нагородженим медаллю “За відвагу”; 3) видатним спортсменам — переможцям Олімпійських та Параолімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи;

4) космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків; 5) народним депутатам України, депутатам колишніх Союзу РСР та Української РСР, членам Кабінету Міністрів України та Уряду колишньої Української РСР; 6) особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР “заслужений”, державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, нагородженим одним із орденів України або колишнього Союзу РСР; 7) депутатам — всього чотирьох і більше скликань Верховної ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення в Україні та в колишній Українській РСР; 8) матерям, які народили п’ятеро і більше дітей та виховали їх до восьмирічного віку. При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” для призначення пенсій за особливі заслуги особам, зазначеним у пунктах 1, 3—5, створюється Комісія зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, Положення про яку та її склад затверджуються Кабінетом Міністрів України. Комісія з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України розглядає скарги щодо відмови у встановленні пенсій за особливі заслуги За Законом України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” встановлюються такі пенсії: - за віком; - у зв’язку з інвалідністю; - у разі втрати годувальника; - за вислугу років. Пенсії за особливі заслуги встановлюються громадянам, які мають право на пенсію за віком, у зв’язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника та за вислугу років відповідно до Закону.

Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із Законом, у таких розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність: - від 35 до 40 відсотків — особам, зазначеним у пункті 1; - від 25 до 35 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 2—5; - від 20 до 25 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 6—8. Розмір надбавки визначається відповідними комісіями, залежно від заслуг особи. У разі, якщо особа одночасно має право на кілька надбавок, зазначених у Законі, призначається та надбавка, яка є більшою у максимальному розмірі.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

За Законом України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” встановлюються такі пенсії: - за віком; - у зв’язку з інвалідністю; - у разі втрати годувальника; - за вислугу років. Пенсії за особливі заслуги встановлюються громадянам, які мають право на пенсію за віком, у зв’язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника та за вислугу років відповідно до Закону.

Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із Законом, у таких розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність: - від 35 до 40 відсотків — особам, зазначеним у пункті 1; - від 25 до 35 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 2—5; - від 20 до 25 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 6—8. Розмір надбавки визначається відповідними комісіями, залежно від заслуг особи. У разі, якщо особа одночасно має право на кілька надбавок, зазначених у Законі, призначається та надбавка, яка є більшою у максимальному розмірі.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Вислуга років — це особливий вид спеціального стажу окремих категорій працівників, який передбачає пільгове пенсійне забезпечення у зв'язку з утратою професійної працездатності й виходом на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком. Призначення пенсії за вислугу років пов'язується не з досягненням пенсійного віку та наявністю загального трудового стажу, а з утратою професійних якостей, коли працівник не може повноцінно працювати за своєю спеціальністю до похилого віку. Пенсія призначається як компенсація втраченої працездатності за професією. Сьогодні дана пільга застосовується до значної кількості категорій працівників і регулюється великою кількістю законів та підзаконних нормативних актів. Пенсійне забезпечення військовослужбовців Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України: військовослужбовців Збройних Сил України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони, інших військових формувань, що створюються ВРУ, СБУ, осіб начальницького і рядового складу ОВС, осіб начальницького складу податкової міліції, осіб начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей, а також військовослужбовців.

Пенсія науковому працівнику призначається після досягнення пенсійного віку: чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років; жінкам — 20 років загального і 15 років спеціального стажу. До стажу наукової роботи зараховується час роботи на посадах наукових працівників незалежно від наукового ступеня або вченого звання та посадах, які до них прирівнюються, на підприємствах, в установах, організаціях, ВНЗ, закладах післядипломної освіти III—IV рівнів акредитації. До стажу наукової роботи зараховується час навчання в аспірантурі.

За Законом України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” встановлюються такі пенсії: - за віком; - у зв'язку з інвалідністю; - у разі втрати годувальника; - за вислугу років. Пенсії за особливі заслуги встановлюються громадянам, які мають право на пенсію за віком, у зв'язку з інвалідністю, у разі втрати годувальника та за вислугу років відповідно до Закону.

Пенсія за особливі заслуги встановлюється як надбавка до розміру пенсії, на яку має право особа згідно із Законом, у таких розмірах прожиткового мінімуму, визначеного для осіб, які втратили працездатність: - від 35 до 40 відсотків — особам, зазначеним у пункті 1; - від 25 до 35 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 2—5; - від 20 до 25 відсотків — особам, зазначеним у пунктах 6—8. Розмір надбавки визначається відповідними комісіями, залежно від заслуг особи. У разі, якщо особа одночасно має право на кілька надбавок, зазначених у Законі, призначається та надбавка, яка є більшою у максимальному розмірі.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Правове регулювання пенсій гірських населених пунктів.
2. Правове регулювання пенсій ветеранів війни.
3. Правове регулювання пенсій працівникам засобів масової інформації.

ТЕМА № 6: СИСТЕМА СТРАХОВИХ ДОПОМОГ В УКРАЇНІ (2 години)

План

1. Поняття та види страхових допомог.
2. Страхові допомоги на випадок безробіття.
3. Страхові допомоги з тимчасової втрати працездатності.
4. Страхові допомоги Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України.- 1996.- №30. Ст..141
2. Концепція соціального забезпечення населення України: Затв. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії // Закон України "" від 5 жовтня 2000 р. // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — Ст. 1876.
6. Закон України про Державний бюджет України на відповідний рік.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та витратами обумовленими похованням// Закон України « від 18 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. — 2001. — № 8. — Ст..310.
8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання // Закон України « » від 23 вересня 1999 р.// Офіційний вісник України. — 1999. — № 42. — Ст.. 2080.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття // Закон України « » від 2 березня 2000 р.// Офіційний вісник України. — 2000. — № 13. — Ст.. 505.
10. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одісей», 2010
11. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2012

МЕТА ЛЕКЦІЇ

З'ясувати суть і значення поняття та види страхових допомог; страхових допомог на випадок безробіття; страхові допомоги з тимчасової втрати працездатності; страхових допомог Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

ВСТУП

Соціальне страхування — гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності,

щодо підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини.

Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами:

— наявністю осіб, котрі, з огляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, отже, не можуть за рахунок заробітної плати підтримувати своє життя;

— наявністю громадян, котрі є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність.

У соціально-політичному аспекті соціальне страхування є способом реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності або ж за браком такої від народження, при втраті годувальника, при безробітті.

Соціальне страхування покликане виконувати такі функції:

— формування грошових фондів, з яких покриваються затрати, пов'язані з утриманням непрацездатних та осіб, що, з огляду на обставини, не беруть участі в трудовому процесі;

— забезпечення певною мірою чисельності та структури трудових ресурсів;

— скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих та непрацюючих громадян;

— сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу.

Система соціального страхування складається з двох видів:

— перший пов'язаний з відновленням та збереженням працездатності працівників;

— другий має гарантувати матеріальне забезпечення громадянам, котрі втратили працездатність або не мали її.

Матеріальною основою для виконання цих завдань виступають певні фонди з характерними для них напрямками використання коштів»[1, 74].

Організація чинної системи соціального страхування в Україні регламентується "Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р., які відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

Право на забезпечення за загальнообов'язковим державним страхуванням мають:

— громадяни України;

— іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їхніх сімей, які проживають в Україні, якщо

інше не передбачено законодавством України, а також міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України ґрунтується на таких принципах:

— законодавче визначення умов і порядку його здійснення;

— обов'язковість страхування осіб, що працюють на умовах трудового

договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;

— надання права отримання виплат із загальнообов'язкового державного соціального страхування особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;

— обов'язковість фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

— солідарність та субсидування;

— державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

— забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

— цільове використання коштів загальнообов'язкового державного страхування;

— паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є:

— застраховані громадяни, тобто фізичні особи, на користь яких здійснюється цей вид страхування;

— страхувальники (роботодавці та застраховані особи).

I. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СТРАХОВИХ ДОПОМОГ

Система страхових ризиків, що є підставою для виникнення права на страхові допомоги, доволі широка. Ці обставини спричиняють втрату заробітку, тому законодавство передбачає надання допоміг за кошти страхових фондів (існує три таких фонди). Кожен зі страхових фондів здійснює виплату декількох видів страхових допоміг.

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності надає:

- допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю;

- допомогу по вагітності та пологах;

- допомогу на поховання (не надається на поховання пенсіонера, безробітного, та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття передбачає виплату:

- допомоги по безробіттю, у тому числі одноразову її виплату для організації безробітним підприємницької діяльності;

- допомоги по частковому безробіттю;

- матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;

- допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань виплачує:

- допомогу у зв'язку тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

- одноразову допомогу у разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті застрахованої особи;

- щомісячну страхову виплату у разі часткової або повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку застрахованої особи;

- допомогу дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;

- виплату потерпілому під час його професійної реабілітації;

- виплату потерпілому у розмірі його середньомісячного заробітку при тимчасовому переведенні його на легшу роботу;

- одноразову допомогу у разі смерті застрахованої особи;

- витрати на поховання застрахованої особи;

- щомісячну страхову виплату особам, які мають на неї право у разі смерті потерпілого.

Іншим критерієм класифікації є тривалість виплати допомог. З огляду на це поділяються на: одноразові (н-д, допомога на поховання) та періодичні (допомога по безробіттю).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, можна страхові допомоги класифікувати за різними критеріями, але найбільш практично значимими є критерій в залежності від підстав надання. За ним розрізняють: допомоги у зв'язку з настанням ризику безробіття, часткового безробіття, тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів.

II. СТРАХОВІ ДОПОМОГИ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

Страхування на випадок безробіття визначено ЗУ. Застрахованими є особи, які працюють на умовах трудового договору, а також ті, хто проходить альтернативну службу. не підлягають страхуванню працюючі пенсіонери, а також іноземці та особи без громадянства. Добровільно можуть застрахуватися громадяни України, які працюють за межами держави, а також особи, які забезпечують себе роботою самостійно.

Застраховані особи мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Аналогічні права мають також незастраховані особи – військовослужбовці та особи, які вперше шукають роботу.

Страхувальниками виступають роботодавці та застраховані особи. роботодавці сплачують внески у розмірі 1,6 % суми фактичних витрат на оплату праці. Для найманих працівників – 0,5 %. Розмір внесків коригується ЗУ «Про держ.бюджет».

Основним видом виплат вважається допомога по безробіттю. Умови надання: застраховані особи у разі втрати роботи з незалежних від них обставин (п.1-3 ст.36, ст. 38, ст.. 39, п.1, 2, 5, 6 ст. 40 КЗпП) та визнання їх в установленому порядку безробітними мають право на допомогу, якщо протягом 12 місяців, які передували початку безробіття, вони працювали на умовах повного або неповного робочого дня не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески.

Таким особам допомога по безробіттю призначається у відсотках до середньої заробітної плати і залежить від тривалості страхового стажу. Розмір допомоги: за наявності страхового стажу до двох років – 50 % заробітку; від 2-6 – 55 %, 6-10 – 60 %, понад 10 років – 70 %. У таких розмірах допомога виплачується перші 90 днів, наступні 90 – у розмірі 80 % від раніше призначеного, наступні 180 календарних днів – 70 %.

Розмір допомоги не може перевищувати середню заробітну плату та бути нижчим за прожитковий мінімум.

Загальна тривалість виплати допомоги по безробіттю не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років з дня призначення. А для осіб перед пенсійного віку (за два роки до настання права на пенсію) – 720 календарних днів.

Такі ж правила поширюються на осіб, які добровільно брали участь у страхуванні. На зазначених умовах допомога надається особам, які протягом місяця зареєструвалися у службі зайнятості після закінчення перерви страхового стажу, що сталися з поважних причин (навчання у ВНЗ, строкова військова служба, догляд за інвалідом і т.д.).

Отже, значення страхового стажу є беззаперечним, але є винятки, коли допомога призначається без врахування страхового стажу у розмірі прожиткового мінімуму, зокрема:

1) особи, звільнені з останнього місця роботи з підстав, передбачених ст.37, пп. 3, 4, 7, 8 ст. 40, ст.. 41, 45 КЗпП. Виплата допомоги розпочинається з 91 календарного дня;

2) особи, які протягом 12 місяців, що передували безробіттю, працювали менше 26 календарних тижнів;

3) особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (понад 6 місяців)перерви та в інш. Випадках.

Як вже зазначалося, окрім застрахованих, допомогу можуть отримувати і незастраховані. Перша група – військовослужбовці. Вони отримують у тих же розмірах, що і колишні працівники, що втратили роботу з незалежних причин. Друга група – хто вперше шукає роботу – тривалість не більше 180 календарних днів.

Законом передбачено, що допомога по безробіттю призначається центрами зайнятості за місцем проживання безробітного, починаючи з 8-го дня реєстрації. Центри зайнятості можуть відкласти її виплату, наприклад, якщо при звільненні була виплачена вихідна допомога, яка компенсує заробіток. Може скорочувати строк її надання. Якщо звільнюються за власним бажанням без поважних причин, то на 90 днів скорочується виплата.

Припиняється виплата допомоги у випадках, передбачених законом: працевлаштування безробітного, поновлення на роботі, вступ до навчального закладу, призов на строкову військову службу, призначення пенсії за віком,

призначення допомоги по вагітності та пологам, подання заяви про бажання здійснювати догляд за дитиною до досягнення дитиною трирічного віку в інш. випадках.

Особливою формою є надання допомоги є її одноразова виплата для організації підприємницької діяльності. Надається особам, яким виповнилося 18 років, якщо вони впродовж 3-місяців не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю підходящої роботи. У цьому разі безробітний повинен надати заяву та бізнес-план до комісії. Одноразова виплата здійснюється у розмірі річної суми допомоги по безробіттю. Якщо безробітний вже одержав якусь частину, то виплачується залишок.

Допомогою, що надається у зв'язку з безробіттям, є матеріальна допомога у зв'язку з підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації безробітного. Надається особам, які направлені на навчання до навчальних закладів. Обов'язковою умовою її надання є відсутність пропусків без поважних причин у період навчання. Виплачується з першого дня навчання. Розміри та строки такі. Як для допомоги по безробіттю.

Допомога по частковому безробіттю – ризик тут часткове безробіття, що передбачає втрату частини заробітної плати внаслідок простою. Простої повинен тривати не менше одного та не більше шести місяців, повинен охопити не менше 30 % чисельності працівників і становити понад 20 % їхнього робочого часу.

Правом на допомогу наділені особи, які протягом 12 місяців, що передували простою, працювали не менше 26 календарних тижнів. Допомога виплачується з першого дня простою, але не більше 180 календарних днів протягом року у розмірі 2/3 тарифної ставки за кожну годину простою та не більше прожиткового мінімуму.

Працівникові може бути відмовлено у наданні допомоги, якщо він є сумісником, відмовився від підходящої роботи на тому ж підприємстві або проходить альтернативну службу.

Насправді цей вид допомог у нашій країні існує де Юре. У прикінцевих положеннях ЗУ сказано, що відносини щодо надання допомоги по частковому безробіттю, наберуть чинності лише за наявності достатніх економічних можливостей держави на підставі окремого рішення ВРУ. Отже, допомога по частковому безробіттю поки що не виплачується.

Останнім видом є допомога на поховання. Надається особам, які здійснили поховання у розмірі прожиткового мінімуму. Виплачується за умови, що звернення заінтересованих осіб надійшло не пізніше 6 місяців після смерті безробітного.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Окрім матеріального забезпечення соціальні послуги, спрямовані на професійну підготовку та перепідготовку, сприяння у працевлаштуванні у тому числі шляхом надання роботодавцеві дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт. Державна служба зайнятості надає, крім того, інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані із працевлаштуванням.

ІІІ. ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ДОПОМОГИ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ ВТРАТОЮ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

- тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;
- необхідності догляду за хворою дитиною;
- необхідності догляду за хворим членом сім'ї;
- догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;
- карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби;
- тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижче оплачувану роботу;
- протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;
- санаторно-курортного лікування».

Допомога у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності не надається:

1. У разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину.
2. У разі навмисного завдання шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби.
3. За час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи.
4. За час примусового лікування, призначеного за постановою суду.
5. У разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням.
6. За період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням».

Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, допомога з тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, надається не більш як на 75 календарних днів протягом календарного року.

Допомога на період тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, виплачується застрахованим особам ФСС ТВП, починаючи з шостого дня непрацездатності, за весь період до відновлення працездатності або до встановлення МСЕК інвалідності незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності у порядку та розмірах, встановлених законодавством.

Допомога з тимчасової непрацездатності із догляду за хворою дитиною віком до 14 років виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина — за висновком лікаря — потребує догляду, але не більш, як за 14 календарних днів.

Допомога з тимчасової непрацездатності по догляду за хворим членом сім'ї

(крім хворої дитини віком до 14 років) надається застрахованій особі з першого дня, але не більш, як на 3 календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, — не більш як на 7 календарних днів.

Допомога з тимчасової непрацездатності в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, надається застрахованій особі, яка здійснює догляд за дитиною, з першого дня за весь період захворювання в порядку та встановлених розмірах.

Допомога з тимчасової непрацездатності із догляду за хворою дитиною віком до 14 років, з догляду за хворим членом сім'ї та в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до 3-х років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, не надається, якщо застрахована особа перебувала в цей час у щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням або творчій відпустці.

У разі тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижче оплачувану роботу цій особі надається допомога з тимчасової непрацездатності з першого дня за час такої роботи, але не більш як на два місяці. Ця допомога обчислюється за загальними правилами, але надається у розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.

У разі настання тимчасової непрацездатності застрахованої особи у період вирішення спору про незаконність її звільнення з роботи допомога з тимчасової непрацездатності надається за умови поновлення застрахованої особи на роботі з дня винесення такого рішення відповідним органом».

Допомога з тимчасової непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу у таких розмірах:

— 60% середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж до п'яти років;

— 80% середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;

— 100% середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;

— 100% середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, віднесеним до I — IV категорій осіб, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи; одному з батьків або особі, що замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи; ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Отже, розмір допомоги з тимчасової непрацездатності залежить від двох показників:

— середньої заробітної плати;

— страхового стажу.

До страхового стажу зараховуються періоди:

— тимчасової втрати працездатності;

— перебування у відпустці в зв'язку з вагітністю та пологами;

- перебування у відпустці із догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- отримання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій усіх видів».

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків: тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві; необхідності догляду за хворою дитиною; необхідності догляду за хворим членом сім'ї; догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною; карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби; тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижче оплачувану роботу; протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства; санаторно-курортного лікування

ІV. ФОНД СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ З ТИМЧАСОВОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі — Фонд) створений відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» і є правонаступником Фонду соціального страхування України.

Фонд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, а також символіку, затверджену правлінням Фонду.

У своїй діяльності Фонд керується Конституцією України, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», Кодексом законів про працю України, іншими законодавчими та нормативно-правовими актами, а також Статутом фонду.

Фонд є органом, що здійснює:

- організаційно-управлінські заходи щодо виконання завдань, покладених на Фонд;
- керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
- збір і акумуляцію страхових внесків та інших коштів, призначених для фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються Фондом;
- матеріальне забезпечення (надання допомоги) застрахованим особам у зв'язку з настанням страхового випадку: тимчасової втрати працездатності,

вагітності та пологів, народження дитини, догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, смерті застрахованої особи, а також членів сім'ї, які перебували на її утриманні;

- забезпечення в межах асигнувань, установлених на ці цілі бюджетом Фонду, оздоровчих заходів (оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам, членам їх сімей та студентам за наявності медичних показань до дитячих оздоровчих закладів);

- часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ та організацій, надання соціальних послуг у позашкільній роботі з дітьми (утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, дитячих оздоровчих таборів і позашкільне обслуговування) у порядку, визначеному правлінням Фонду.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, Фондом надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг:

- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога у зв'язку вагітністю та пологами;
- допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- забезпечення оздоровчих заходів (оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їх сімей, часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ, організацій, утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, дитячих оздоровчих таборів і позашкільного обслуговування).

Для забезпечення фінансової стабільності Фонду утворюється резерв страхових коштів у сумі, необхідній для фінансування всіх видів матеріального забезпечення. Порядок розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду на депозитному рахунку, визначається Кабінетом Міністрів України, а умови, порядок обслуговування та збереження цих коштів визначаються договором між банком і виконавчою дирекцією Фонду за погодженням з правлінням Фонду.

Використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності спрямовуються на:

1. Виплату застрахованим особам допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю та пологами, при народженні дитини та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

2. Фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей.

3. Утворення резерву страхових коштів у розрахунку на місяць для фінансування матеріального забезпечення застрахованих осіб.

4. Забезпечення поточної діяльності та утримання органів Фонду, розвиток його матеріально-технічної бази».

«Визначення розміру страхових внесків на страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності відбувається таким чином. Розмір страхових

внесків на дане страхування щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України відповідно для роботодавців і застрахованих осіб у відсотках:

1. Для роботодавців — до сум фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб.

2. Для найманих працівників - до сум оплати праці, що містять основну та додаткову заробітну плату, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб.

Страхові внески нараховуються в межах граничної суми заробітної плати (доходу), що встановлюється Кабінетом Міністрів України та є розрахунковою величиною при обчисленні допомоги по тимчасовій непрацездатності, по вагітності та пологах.

Платниками страхових внесків на страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є страхувальники та застраховані особи.

Страховальники - юридичні та фізичні особи, що набувають статусу платників страхових внесків до Фонду з дня їх реєстрації у виконавчих дирекціях відділень Фонду.

Страховальники-роботодавці сплачують до Фонду різницю між нарахованими для роботодавців і найманих працівників страховими внесками та витратами, пов'язаними з наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам».

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (далі — Фонд) створений відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» і є правонаступником Фонду соціального страхування України

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Соціальне страхування — гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, щодо підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини.

Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами: наявністю осіб, котрі, з огляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, отже, не можуть за рахунок заробітної плати підтримувати своє життя; наявністю громадян, котрі є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність.

У соціально-політичному аспекті соціальне страхування є способом реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності або ж за браком такої від народження, при втраті годувальника, при безробітті.

Соціальне страхування покликане виконувати такі функції: формування грошових фондів, з яких покриваються затрати, пов'язані з утриманням

непрацевдатних та осіб, що, з огляду на обставини, не беруть участі в трудовому процесі; забезпечення певною мірою чисельності та структури трудових ресурсів; скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих та непрацюючих громадян; сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу.

Система соціального страхування складається з двох видів: перший пов'язаний з відновленням та збереженням працевдатності працівників; другий має гарантувати матеріальне забезпечення громадянам, котрі втратили працевдатність або не мали її.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Допомога з тимчасового безробіття.
2. Страхова допомога на поховання.
3. Ознаки, що відрізняють страхову допомогу від інших соціальних виплат.

ТЕМА № 7: ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ

(2 години)

ПЛАН:

1. Поняття, ознаки та види державних соціальних допоміг. Соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію.
2. Державні допомоги сім'ям з дітьми.
3. Допомога малозабезпеченим сім'ям.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Інструкція щодо порядку оформлення і ведення особових справ отримувачів усіх видів соціальної допомоги № 345/ Київ 2007.
2. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам: Закон України від 18 травня 2004 р. № 1727-Г7 // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — №№ 33-34. — Ст. 404; 2005. — № 25. — Ст. 338; Офіційний вісник України. — 2005. — Ш 52. — Ст. 3251.
3. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1768-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 35. — Ст. 290 (зі змінами від 24.10.2002, Закон № 208-ГУ); 2002. — № 35. — Ст. 261; №50. — Ст. 367.
4. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам: Закон України від 16 листопада 2000 р. № 2109-III//Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 1. — Ст. 2; Голос України. — 2004. —
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006р. №187 «Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян органами праці та соціального захисту населення».

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясувати суть і значення поняття, ознак та видів державних соціальних допоміг; соціальних допоміг особам, які не мають права на пенсію; державним допомогам сім'ям з дітьми; допомогам малозабезпеченим сім'ям; порядок призначення та виплати державних соціальних допоміг.

Вступ

Конституція Укра'ни гарантує кожному її, громадянину право на соціальний захист та забезпечення рівня життя не нижчого за прожитковий мінімум, що встановлений законом. Це право гарантується системою загальнообов'язкового державного соціального страхування за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій на випадок неможливості громадянина отримувати дохід при втраті роботи або працездатності через хворобу, нещасний випадок, каліцтво, старість чи смерть годувальника, а також - наданням соціальної, допомоги за рахунок бюджетних та інших джерел.

На сьогодні ж однією з найгостріших проблем нашого суспільства є бідність, соціальна допомога - один з суттєвих механізмів сприяння подоланню бідності, яка покликана підтримати малозабезпечену сім'ю, що опинилась у скруті, та допомогти їй інтегруватись у суспільство.

Можна виділити такі основні напрямки підтримки малозабезпечених верств населення:

1) Універсальні, або категорійні види соціальної допомоги. Такий вид державної, підтримки спрямований на підтримку певних груп населення та, як правило, не залежить від матеріального стану одержувачів.

2) Адресна допомога, або така, що надається залежно від наявних засобів до існування. Адресна допомога призначена для підтримки найнужденніших верств населення та залежить Від майнового стану та середньомісячного сукупного доходу сім'ї. Часто така допомога не має фіксованого розміру, оскільки розмір допомоги залежить від матеріального стану кожної конкретної, сім'ї.

I. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОПОМОГ. СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ ОСОБАМ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ПРАВА НА ПЕНСІЮ.

Громадяни України, які досягли віку, або є інвалідами і не одержують пенсію та постійно проживають на території України, мають право на державну соціальну допомогу у випадках та на умовах, передбачених Законом .

Відповідно Закону призначаються такі види державної соціальної допомоги:

державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

державна соціальна допомога на догляд.

Державна соціальна допомога згідно із Законом призначається особі, яка:

1) досягла віку, встановленого статтею 1 цього Закону та не має права на пенсію відповідно до чинного законодавства або визнана інвалідом в установленому порядку;

2) не одержує пенсію або соціальні виплати, що призначаються для відшкодування шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я на виробництві, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності";

3) є малозабезпеченою особою ;

4) є інвалідом I групи, середньомісячний сукупний дохід якого не перевищує 115 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Призначення і виплата державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України

Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державна соціальна допомога на догляд призначаються з дня звернення за допомогою. Якщо звернення за допомогою відбулося не пізніше трьох місяців з дня досягнення віку, встановленого статтею 1 цього Закону або встановлення інвалідності, допомога призначається з дня досягнення віку, встановленого статтею 1 цього Закону або визнання осіб інвалідами органами

медико-соціальної експертизи.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Громадяни України, які досягли віку, вказаному в законі або є інвалідами і не одержують пенсію та постійно проживають на території України, мають право на державну соціальну допомогу у випадках та на умовах, передбачених Законом .

Відповідно Закону призначаються такі види державної соціальної допомоги: державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам; державна соціальна допомога на догляд.

Згідно Закону України Про державну допомогу сім'ям з дітьми. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, N 5, ст.21; Стаття 3 виділяє такі види державних допомог Стаття 3. Види державної допомоги сім'ям з дітьми

Відповідно до цього Закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- 1) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 2) допомога при народженні дитини;
- 2-1) допомога при усиновленні дитини;
- 3) допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- 4) допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування;
- 5) допомога на дітей самотнім матерям;

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та об'єднання громадян за рахунок власних коштів можуть запроваджувати додаткові види допомоги та встановлювати доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

ДОПОМОГА СІМ'ЯМ З ДІТЬМИ

Допомога сім'ям з дітьми надається відповідно до двох законів.

Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням" передбачає надання допомоги застрахованим особам, а Закон України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" особам, які не застраховані у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування,

ДОПОМОГА У ЗВ'ЯЗКУ З ВАГІТНІСТЮ ТА ПОЛОГАМИ

(для осіб незастрахованих в системі; загальнообов'язкового державного соціального страхування)

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами мають вагітні жінки (у тому числі неповнолітні), а саме

- жінки з числа військовослужбовців Збройних Сил, Державної прикордонної служби, СБУ, військ цивільної оборони, інших військових формувань та з числа осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ - у розмірі 100 відсотків грошового забезпечення;
- жінки звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації- у розмірі 100 відсотків середньомісячного доходу.
- жінки, зареєстровані у центрі зайнятості як безробітні - у розмірі 100 відсотків мінімального розміру допомоги по безробіттю;

- аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації та професійно-технічних навчальних закладів - у розмірі місячної стипендії. Жінка, яка продовжує навчання, має право на виплату стипендії або допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за її вибором;

- непрацюючі жінки - у розмірі 25 відсотків розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатної особи, з розрахунку на місяць,

Підставою для призначення допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є видана лікувально-профілактичним закладом довідка встановленого зразка, заява матері, а та кож довідка:

- з основного місця служби, навчання про те, що жінка служить, навчається;
- або ліквідаційної комісії про те, що жінка звільнена з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи та організації;
- або центру зайнятості про те, що жінка зареєстрована в центрі зайнятості як безробітна.

Допомога призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше ніж через шість місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, і виплачується жінкам за весь період відпустки.

ОДНОРАЗОВА ДОПОМОГА ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ

Одноразова допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини або усиновителю чи опікуну (застрахованому чи не застрахованому в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування) органами праці та соціального захисту населення.

Якщо батьки дитини, усиновителі чи опікуни повинні звернутися за призначенням допомоги не пізніше одного року з дня народження дитини.

ДОПОМОГА НА ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД ОПІКОЮ ЧИ ПІКЛУВАННЯМ

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається особам, визначеним опікунами чи піклувальниками дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення їх батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування.

Допомога призначається з місяця, в якому була подана заява з необхідними документами, та виплачується щомісяця до моменту досягнення дитиною 18-річного віку включно.

Розмір допомоги: У разі коли на дитину виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, розмір допомоги на дитину, над якою встановлено опіку чи піклування, визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Допомога не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Для одержання допомоги до органу праці та соціального захисту населення подаються такі документи:

заява про призначення допомоги; копія рішення про встановлення опіки чи піклування; копія свідоцтва про народження дитини; довідка з місця проживання заявника про склад сім'ї (для дітей, які перебувають під опікою

чи піклуванням і є вихованцями дитячих навчальних закладів, що фінансуються не за рахунок бюджетних коштів, видана органом реєстрації довідка, у якій зазначаються статус дитячого навчального закладу і за які кошти він фінансується, а також підтверджується факт перебування у ньому дітей);

довідка про місячні розміри аліментів і пенсії, що одержує на дитину опікун чи піклувальник (у разі одержання дитиною пенсії довідку видають органи праці та соціального захисту населення).

III. ДОПОМОГА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ

Надбавка на догляд за інвалідом з дитинства I групи, встановлюється у розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком медикосоціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду, встановлюється надбавка на догляд за ними в розмірі 15 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Надбавка на догляд одинокому інваліду з дитинства II або III групи призначається на підставі його заяви (або законного представника про призначення цієї надбавки до державної соціальної, допомоги де повідомляється про відсутність працездатних родичів, зобов'язаних за законом його утримувати (незалежно від місця їх проживання), а також додатково подається довідка про склад сім'ї, видана уповноваженим органом за місцем проживання, а також висновок медико-соціальної експертної комісії, де зазначено, що інвалід потребує постійного стороннього догляду,

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом устанавлюється в розмірі:

- на дитину-інваліда віком до 6 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років,
- на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років - 50 відсотків прожиткового мінімуму для дітей Віком Від 6 до 18 років.

Надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років призначається одному з батьків, усиновителів, опікунів, піклувальнику, які не працюють і фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи.

Для призначення надбавки на догляд за дитиною-інвалідом одному з непрацюючих батьків, усиновителів, опікунів, піклувальнику, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, додатково до Документів, що подаються для призначення державно', соціальної до помоги інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам, подаються:

заява про призначення надбавки на догляд за дитиною-інвалідом;

довідка про склад сім'ї (крім сім'ї опікуна, піклувальника) із зазначенням прізвищ, імені та по батькові, родинних стосунків членів сім'ї.

копія трудової книжки, довідка з центра зайнятості, про те, що особа не перебуває на обліку як безробітна, довідка, видана органом, який здійснює державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, про те, що заявник не зареєстрований як суб'єкт підприємницької діяльності і не займається

підприємницькою діяльністю, та про відсутність даних про доходи цієї фізичної особи, а в разі відсутності трудової книжки - лише зазначені довідки;

довідка про спільне проживання дитини-інваліда з одним з батьків, усиновителем, опікуном, піклувальником, видана уповноваженим органом за місцем проживання. При неможливості отримати таку довідку орган праці та соціального захисту здійснює обстеження на дому і складає акт обстеження з висвітленням цих фактів;

довідка з місця навчання дитини;

рішення про встановлення опіки чи піклування над дитиною-інвалідом (для опікунів і піклувальників дітей інвалідів).

Інваліди з дитинства, які перебувають на повному державному утриманні, отримують 25% призначеного розміру державної соціальної допомоги. Решта суми (за їх заявою або заявою законного представника) перераховується установі (закладу), де перебуває інвалід з дитинства, на поліпшення умов проживання в установі (закладі).

Дітям-інвалідам, які перебувають на повному державному утриманні, державна соціальна допомога виплачується в розмірі 50% призначеної суми та перераховується на їх особисті рахунки в банку, інші 50% перераховуються на рахунок установи (закладу) за місцем перебування дитини. Дітям-інвалідам із числа сиріт за період перебування на повному державному утриманні державна соціальна допомога виплачується в повному розмірі та перераховується на їх особисті рахунки в банку.

ЩОМІСЯЧНА ГРОШОВА ДОПОМОГА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНІЙ ОСОБІ, ЯКА ПРОЖИВАЄ РАЗОМ З ІНВАЛІДОМ І ЧИ II ГРУПИ ВНАСЛІДОК ПСИХІЧНОГО РОЗЛАДУ

Цей вид щомісячної грошової допомоги надається відповідно до Закону України "про психіатричну допомогу".

Щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі на догляд за інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу (далі допомога на догляд), з яким вона проживає, і який, за висновком лікарської комісії медичного закладу, потребує постійного стороннього догляду, надається у грошовій формі, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї є нижчим від прожиткового мінімуму для сім'ї. Розмір допомоги становить 10% прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатної особи.

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ

Ця допомога призначається відповідно до Закону України "про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Малозабезпечені родини в залежності від їх майнового стану та сукупного доходу мають право на отримання державної соціальної допомоги.

Відповідно до чинного законодавства малозабезпеченою вважається сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Прожитковий мінімум для сім'ї - визначена для кожної сім'ї залежно від її складу сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України "Про прожитковий мінімум для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Розмір допомоги визначається як різниця між рівнем забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї (встановлюється щорічно Законом України про державний бюджет) та її середньомісячним сукупним доходом, але не може бути більшим ніж 75 відсотків від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї.

Соціальна допомога призначається на шість місяців з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Законодавством передбачено також здійснення доплати громадянам, які працюють на територіях радіоактивного забруднення: у зоні безумовного (обов'язкового) відселення — три мінімальні заробітні плати; у зоні гарантованого добровільного відселення — дві мінімальні заробітні плати; у зоні посиленого радіоекологічного контролю — одна мінімальна заробітна плата.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Державними соціальними допомогам вважаються грошові одноразові або періодичні соціальні виплати, що не залежать від попередньої трудової діяльності і надаються у випадках та на умовах, передбачених чинним законодавством, з метою підтримки малозабезпечених осіб, а також компенсації додаткових витрат, які були понесені ними при настанні соціального ризику за рахунок коштів Державного чи місцевих бюджетів.

Державним допомогам притаманні такі ознаки:

вони мають аліментарний характер, оскільки призначаються безоплатно і не пов'язані з трудовою діяльністю особи чи сплатою нею страхових внесків;

основним джерелом їх виплати є кошти Державного чи місцевого бюджетів. Переважно для виплати цих допомог кошти надходять у вигляді субвенцій до місцевих бюджетів;

перелік категорій осіб, які мають право на такі допомоги, визначається законами України;

вони надаються з метою матеріальної підтримки малозабезпечених або для компенсації (часткової чи повної) витрат, які понесені ними у зв'язку з настанням соціального ризику;

розмір допомог, як правило, співвідноситься з величиною прожиткового мінімуму або з гарантованим рівнем забезпечення такого мінімуму;

їх призначення має так званий адресний характер.

Найбільш поширеними їх видами є:

державні соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам;

допомоги малозабезпеченим;

допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства;

допомоги на догляд за інвалідами внаслідок психічного захворювання;

державні допомоги сім'ям з дітьми;

субсидії на оплату житлово-комунальних послуг;

державна допомога на поховання;

інші види допомог.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Соціальні допомоги особам, які не мають права на пенсію.
2. Допомога самотнім матерям.
3. Ознаки, що відрізняють соціальну допомогу від інших соціальних виплат.

ТЕМА № 9: СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ТА СОЦІАЛЬНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

(2 години)

ПЛАН:

1. Поняття та ознаки соціальних пільг, їх класифікація
2. Пільги на житлово-комунальні послуги
3. Медико-реабілітаційні соціальні пільги
4. Пільги у сфері транспортного обслуговування населення
5. Соціально-трудові та соціально-побутові пільги

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України - 1996.- №30. Ст.141
2. Концепція соціального забезпечення населення України: Затв. Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 31.
3. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст.121.
4. . Про соціальні послуги // Закон України від 15 липня 2003 р. // Праця та зарплата. – 2003. – 34-35.
5. *Сирота І.М.* Право соціального забезпечення в Україні, Харків, «Одіссей», 2010
6. Право соціального забезпечення України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.; Заред. П.Д. Пилипенка. — К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юре", 2012
- 7 Прилипко Сергій Миколайович. Проблеми теорії права соціального забезпечення / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х. : ПП "Берека-Нова", 2006. — 260с.
- 8.*Стпаховська Н.М.* Соціальне забезпечення чи захист // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 8. — С. 54—57..
9. Старченко І. Соціальний захист дітей війни // Право України. — 2005. — № 6. — С. 64-65.
10. *Синчук С. М.* Соціальні пільги як вид соціального забезпечення // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції. — Л., 2013. — С. 356-359.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

З'ясувати суть і значення поняття та ознаки соціальних пільг, їх класифікація; пільги на житлово-комунальні послуги; медико-реабілітаційні соціальні пільги; пільги у сфері транспортного обслуговування населення; соціально-трудові та соціально-побутові пільги.

Вступ

Соціальне страхування — гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності,

щодо підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини.

Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами:

— наявністю осіб, котрі, з огляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, отже, не можуть за рахунок заробітної плати підтримувати своє життя;

— наявністю громадян, котрі є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність.

У соціально-політичному аспекті соціальне страхування є способом реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності або ж за браком такої від народження, при втраті годувальника, при безробітті.

I. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Чинне законодавство не містить визначення соціальних пільг, хоч сам термін вживається і в літературі, і в правових актах доволі часто. Загалом правова база, якою регулюються відносини забезпечення громадян державними пільгами, налічує понад 25 законів Верховної Ради України та актів Кабінету Міністрів України.

Для характеристики соціальних пільг важливо виділити їх основні ознаки.

По-перше, пільги спрямовуються на більш повне задоволення інтересів суб'єктів, полегшення умов їх життєдіяльності. Метою встановлення пільг є соціальний захист, поліпшення становища окремих категорій громадян.

По-друге, вони є своєрідним відхиленням від єдиних положень нормативного характеру та виступають способом юридичної диференціації прав громадян, елементом їх спеціального правового статусу. Так, для певних категорій громадян встановлені правила, які полегшують вступ до навчальних закладів, гарантують безплатний проїзд у громадському транспорті, зменшують розмір оплати житлово-комунальних послуг тощо.

По-третє, соціальні пільги виступають правомірними винятками виконання особою обов'язків, передбачених законодавством.

І, по-четверте, вони закріплюються переважно у законах, якими визначаються особливості спеціального правового статусу певних категорій громадян.

Незважаючи навіть на ці єдині для всіх соціальних пільг ознаки, система їх є доволі неоднорідною.

Зазвичай пільги виділяють за їх галузевою належністю. Провідну роль за таким поділом відіграють пільги у сфері соціального захисту населення. Одні з них надаються громадянам, які з огляду на життєві обставини потребують особливої уваги до себе. За своєю природою ці пільги є частиною державної системи соціального забезпечення. Інший вид пільг і пов'язаний із службовим статусом особи чи видом її трудової діяльності. З урахуванням цих двох спрямувань державних пільг можна виділити соціальні та професійні пільги.

Соціальними пільгами є ті, що надаються для життєзабезпечення громадян у зв'язку із зниженням рівня їх доходів нижче прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності. Ці пільги належать до видів соціального забезпечення.

Правовою підставою надання громадянам соціальних пільг є: 1) настання соціального ризику за обставин, передбачених у законодавстві; 2) наявність у особи особливих заслуг перед державою, пов'язаних з такими публічними подіями державного чи міжнародного значення, як воєнні дії, техногенні катастрофи, стихійні лиха тощо.

Отже, **соціальна пільга** — це законодавче звільнення (повне чи часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, пов'язаних з певними публічними подіями.

Соціальні пільги є додатковим видом соціального забезпечення; вони надаються незалежно від того, одержує особа пенсію, допомоги чи заробітну плату. Їх роль полягає у забезпеченні додаткової підтримки особам, у яких пенсія та заробітна плата є меншими від прожиткового мінімуму. Соціальні пільги спрямовані на реалізацію конституційного права кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

На відміну від соціальних, **професійними вважаються пільги**, які не залежать від настання соціального ризику і пов'язані з професійною діяльністю їх одержувачів. Вони надаються державою з метою матеріально-побутового забезпечення працівників окремих професій (наприклад, пільги військовослужбовцям, суддям, службовим особам органів внутрішніх справ, медичним працівникам тощо) та є додатковим стимулом, заохоченням таких працівників до належного виконання ними своїх трудових обов'язків або компенсацією за відповідні умови праці. Професійні пільги не є видом соціального забезпечення, а отже, не можуть бути предметом нашого розгляду. Збереження професійних пільг — це лише право держави, а не її обов'язок.

Усі соціальні пільги, передбачені чинним законодавством, поділяються на окремі види. При цьому критерії такого поділу є найрізноманітнішими.

Зокрема, диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється за суб'єктами, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам та ін.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

За терміном надання соціальні пільги можна класифікувати на: постійні, що надаються впродовж тривалого часу; тимчасові, що надають на певний обумовлений період. Окремо виділяють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За ступенем персоніфікації соціальні пільги поділяють на одноособові (наприклад, пільга щодо оплати медикаментів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та сімейні (пільга на оплату житлово-комунальних послуг). З огляду на періодичність виплати виділяють одноразові (забезпечення спецавтотранспортом) та щомісячні (оплата житла) пільги.

II. ПІЛЬГИ НА ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ ПОСЛУГИ

Житлово-комунальні послуги — це результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил (ст. 1 Закону України «Про житлово-комунальні послуги»).

Найбільш поширеною пільгою у сфері житлово-комунальних послуг є **звільнення або зменшення плати за житло та (або) комунальні послуги.**

До комунальних послуг належать: водопостачання, включаючи постачання водою для господарсько-побутових потреб; гаряче водопостачання; користування тепловою енергією; вивезення побутових відходів; водовідведення, включаючи обслуговування вигрібних ям загального та особистого користування в садибах житлових будинків; газ, у тому числі зріджений, що використовується для опалення житлових приміщень, підігріву води в будинках, які не мають централізованого гарячого водопостачання; користування електроенергією.

Пільги щодо плати за користування електроенергією в гаражах, дачних будинках і на садових ділянках не надаються, за винятком тих випадків, коли споруди розташовані на присадибних ділянках за місцем проживання.

Повністю від оплати за житло та комунальні послуги незалежно від форми власності житлового фонду, а також від плати за користування позавідомчою охоронною сигналізацією житла звільняються особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також члени їхніх сімей, які проживають спільно з ними. Зазначена пільга зберігається за дружиною (чоловіком), батьками померлих Героїв Радянського Союзу; повних кавалерів ордена Слави; нагороджених чотирма і більше медалями «За відвагу»; Героїв Соціалістичної Праці та повних кавалерів ордена Трудової Слави, незалежно від часу їх смерті.

Правом на зниження плати за користування житлом чи комунальними послугами користуються: 1) інваліди війни — у розмірі 100 % вартості оплати за користування житлом чи комунальними послугами; 2) учасники бойових дій та особи, які прирівняні до них, — 75 %; 3) учасники війни та особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» — 50 %.

Сім'ям інвалідів війни, учасників бойових дій та осіб, які прирівнюються до них, — 75 %; сім'ям учасників війни та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», у складі яких є лише непрацездатні особи, надається відповідна знижка (100 % , 75 % , 50 %) за користування газом для опалювання житла на подвійний розмір нормативної опалювальної площі — 42 кв. м на кожную особу, яка має право на знижку, та 21 кв. м на сім'ю.

Оплата за житло та комунальні послуги знижується на 50 % також: 1) реабілітованим громадянам; 2) громадянам, які належать до I та II категорій постраждалих від Чорнобильської катастрофи; 3) дружині (чоловікові) померлих громадян (які належать до категорії постраждалих від катастрофи); 4) дружині (чоловікові) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на

Чорнобильській АЕС, які належать до III категорії, смерть яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою; 5) опікуну (на час опікунства) дітей померлих громадян, які належать до I, II, III категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи); 6) дітям-інвалідам, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою.

Пільги при оплаті за користування житлом та комунальними послугами іншим категоріям громадян (наприклад, інвалідам загального захворювання) законодавством не передбачені, але органи місцевого самоврядування можуть надавати додаткові пільги малозабезпеченим верствам населення за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Ще однією пільгою, яка надається у сфері житлово-комунальних послуг, є **першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов.**

Особи, які мають особливі заслуги перед державою, та особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», користуються пільгою щодо безкоштовного капітального ремонту жилих будинків (квартир), які є їх власністю, або їм компенсують витрати на його проведення при виконанні ремонтних робіт власними силами відповідно до Положення про систему технічного обслуговування, ремонту та реконструкції.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Правом на безоплатну приватизацію житла незалежно від розміру його загальної площі користуються:

1) громадяни, які згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» належать до I або II категорії постраждалих від Чорнобильської катастрофи; дружина (чоловік) померлих із числа учасників ліквідації наслідків аварії, віднесених до III категорії; громадяни, які відпрацювали на території зони посиленого радіоекологічного контролю не менш як 5 років (це право поширюється лише на житлові приміщення, які вони займають у цій зоні);

2) громадяни, удостоєні звання Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної Праці, нагороджені орденом Слави трьох ступенів, ветерани Великої Вітчизняної війни, воїни-інтернаціоналісти, інваліди I і II груп, інваліди з дитинства, ветерани праці, ветерани військової служби та репресовані особи, що були реабілітовані згідно із Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

3) сім'ї осіб, що загинули при виконанні державних і громадських обов'язків та на виробництві;

4) сім'ї, що мають трьох і більше дітей.

III. МЕДИКО-РЕАБІЛІТАЦІЙНІ СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ

Однією з пільг у сфері медико-реабілітаційного забезпечення є **право на безоплатне або пільгове придбання ліків** (постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 р. № 1303). Таким правом, зокрема, наділені:

1) особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Це — інваліди війни, учасники бойових дій, учасники війни, особи, які мають особливі заслуги перед державою, а також інші особи, на яких поширюється чинність цього Закону;

2) особи, які мають особливі трудові заслуги перед державою відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»;

3) особи, яким передбачено безоплатне відпускання лікарських засобів згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Це громадяни, які віднесені до I-VI категорії постраждалих та діти, які належать до потерпілих;

4) пенсіонери з числа колгоспників, робітників, службовців, які одержують пенсію за віком, у зв'язку з інвалідністю та в разі втрати годувальника у мінімальних розмірах (за винятком осіб, які одержують пенсію на дітей у разі втрати годувальника);

5) діти віком до трьох років;

6) діти-інваліди до 18 років;

7) діти віком до 18 років, які перенесли у 1988 р. хімічну інтоксикаційну алопецію у м. Чернівцях;

8) дівчата-підлітки і жінки з протипоказаннями вагітності, а також жінки, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (забезпечуються безоплатно засобами контрацепції відповідно до Національної програми планування сім'ї, що затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995 р. № 736).

Законодавством передбачено також пільговий (з оплатою 50 % їхньої вартості) продаж лікарських засобів.

Безкоштовно або на пільгових умовах хворим відпускаються лікарські засоби вітчизняного та іноземного виробництва згідно з переліком, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок закупівлі лікарських засобів закладами та установами охорони здоров'я, що фінансуються з бюджету» від 5 вересня 1996 р. № 1071 (всього понад 2000 найменувань).

Важливою пільгою, яка також належить до медико-реабілітаційних пільг, є **безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування та виплата компенсації за невикористане право на пільгове санаторно-курортне лікування.**

Інваліди війни забезпечуються путівками на санаторно-курортне лікування безоплатно позачергово щороку з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад. Учасники бойових дій мають першочергове право на їх одержання.

Усі інші пенсіонери забезпечуються путівками згідно з чергою на загальних підставах, але не частіше ніж один раз упродовж двох календарних років.

Грошова компенсація за санаторно-курортні путівки для інвалідів війни та компенсація вартості самостійного санаторно-курортного лікування для учасників бойових дій, учасників війни, осіб, на яких поширюється Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та ветеранів праці за їх бажанням виплачується за умови перебування таких осіб на обліку для одержання путівки в органах праці та соціального захисту.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Надання санаторно-курортних путівок особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, або одержання компенсації замість них здійснюється згідно з Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Зокрема, ті з них, які належать до I категорії, мають право на позачергове щорічне безоплатне надання санаторно-курортних путівок або одержання грошових компенсацій у розмірі середньої вартості путівки. Особам II категорії путівки надаються на тих же умовах, але першочергово. А потерпілі III та VI категорій мають право на першочергове щорічне забезпечення пільговою санаторно-курортною путівкою чи одержання за їх бажанням компенсації в розмірі 70 % (50 %) середньої вартості путівки. Всі інші потерпілі від аварії на ЧАЕС мають право на щорічне безоплатне забезпечення їх путівками для оздоровлення строком до двох місяців.

Інваліди I групи всіх категорій при направленні на санаторно-курортне лікування забезпечуються, крім того, путівкою на супровідну особу в разі наявності відповідного висновку лікувально-профілактичного закладу про необхідність супровідника.

IV. ПІЛЬГИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Однією із найбільш поширених пільг у сфері транспортного обслуговування населення є право безкоштовного проїзду громадян усіма видами пасажирського міського (комунального) та приміського транспорту.

Так, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» правом на безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування у сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів у межах області за місцем проживання користуються ветерани війни та особи, на яких поширюється чинність цього Закону.

Правом безоплатного користування внутріміським транспортом (трамваєм, автобусом, тролейбусом, метрополітемом, водними переправами) та поїздами приміського сполучення, а у сільській місцевості — автобусами внутріобласних ліній користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою.

Репресовані громадяни, що були реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», мають право на пільгу щодо безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та на автомобільному транспорті загального користування (крім таксі) у сільській місцевості в межах адміністративного району.

Безоплатно користуються всіма видами міського та приміського транспорту (крім таксі):

1) громадяни, що належать до I категорії; учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС II категорії; діти, інвалідність яких пов'язана з Чорнобильською катастрофою;

2) пенсіонери за віком та інваліди, незалежно від причин інвалідності (крім метрополітену);

3) діти-сироти, що виховуються або навчаються у навчально-виховних та навчальних закладах.

Правом безкоштовного проїзду всіма видами міського, приміського та міжміського транспорту користуються учасники Великої Вітчизняної війни та особи, що прирівняні до них відповідно до Міжурядової угоди держав — учасниць СНД «Про взаємне визнання прав на пільговий проїзд для інвалідів та учасників Великої Вітчизняної війни, а також осіб, прирівняних до них» від 12 березня 1993 р.

Пільгою безплатного проїзду один раз на рік до будь-якого пункту України (туди і назад) автомобільним, повітряним, залізничним, водним транспортом з правом першочергового придбання квитків користуються громадяни, що належать до I категорії, та з 50 % знижкою вартості проїзду — особи, які належать до II категорії.

Інвалідам війни I та II груп надається право безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) всіма видами транспорту, а особам, які супроводжують інвалідів I групи (не більше одного супроводжувачого) — 50 % знижка вартості проїзду один раз на рік (туди назад).

Інвалідам III групи надається право безплатного проїзду один раз на два роки (туди і назад) з 50 % знижкою вартості проїзду.

Інвалідам війни та особі, яка супроводжує у поїздках інваліда I групи надається право користування міжміським транспортом у період з 1 жовтня по 15 травня з 50 % знижкою вартості проїзду без обмеження кількості поїздок.

Безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) усіма видами транспорту або проїзд один раз на рік з 50 % знижкою передбачено для учасників бойових дій, учасників війни та осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Правом безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) у двомісному купе спальних вагонів швидких і пасажирських поїздів, водним транспортом у каютах першого класу експресних і пасажирських ліній, повітряним або міжміським транспортом користуються особи, які мають особливі заслуги перед державою.

ВИСНОВКИ З ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ:

Правом на 50 % знижку вартості проїзду в осінньо-зимовий період залізничним транспортом користуються інваліди з дитинства I та II групи. Аналогічна знижка надається також не більше як одному супроводжувачому інваліда I групи. Пільгові перевезення здійснюються пасажирськими перевізниками всіх форм власності та підпорядкування.

V. СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІЛЬГИ

Найбільш поширеною соціально-трудовою пільгою є поза-конкурсне зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок.

Умови прийому до вищих навчальних закладів України затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 1 лютого 2006 р. № 7 (zareestrovaniy v Ministerstvi yustitsii Ukraini 8 lyutogo 2006 r. № 111/11985).

Ними, зокрема, передбачено, що правом позаконкурсного зарахування, при одержанні вступних оцінок не нижче середнього рівня (4-12 балів за 12-бальною шкалою оцінювання знань) користуються:

— особи, яким Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» надане таке право;

— діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків;

— інваліди I та II груп та діти-інваліди віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю;

— особи, яким Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» надане таке право;

— діти, чії батьки загинули або стали інвалідами на вугледобувних підприємствах, при вступі на навчання за гірничими спеціальностями;

— діти військовослужбовців Збройних Сил України, інших військових формувань, працівників правоохоронних органів, які загинули під час виконання службових обов'язків.

Різновидами соціально-трудових пільг також вважаються:

— право позачергового працевлаштування за спеціальністю;

— переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності або штату та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства;

— підвищений розмір виплати допомоги в разі тимчасової непрацездатності;

— використання щорічної відпустки у зручний для працівника час та ін.¹

Систему **соціально-побутових пільг** становлять: 1) безкоштовне або пільгове встановлення телефонів; 2) безкоштовне або пільгове користування телефоном.

Першочергове (позачергове) і безкоштовне встановлення телефонів передбачено для осіб, які мають особливі заслуги перед державою, а також інвалідів війни.

Позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів з оплатою у розмірі 20 % від тарифів вартості основних та 50 % — додаткових робіт передбачено для учасників бойових дій, осіб, на яких поширюється чинність Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», та учасників війни.

Встановлення телефону позачергово з оплатою 50 % вартості робіт передбачено для осіб I категорії та сім'ї, що має дитину-інваліда, якій встановлено інвалідність, пов'язану з катастрофою на ЧАЕС. Громадянам, що належать до II категорії постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС, телефони встановлюються на тих же умовах, але першочергово.

Правом безкоштовного користування телефоном наділені особи, які мають особливі заслуги перед державою. Крім того, 50% знижка за користування телефоном законодавством встановлена для: 1) громадян, які належать до I та II категорії постраждалих від аварії на ЧАЕС; 2) дружини (чоловіка) померлих громадян з числа учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, що належать до III категорії, смерть яких пов'язана з цією катастрофою; 3) опікуна (на час опікунства) дітей померлих громадян; 4) сім'ям, що мають дитину-інваліда, якщо інвалідність пов'язана з катастрофою на ЧАЕС; 5) учасників бойових дій; 6) інвалідів війни; 7) учасників війни; 8) осіб, на яких поширюється Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 9) інвалідів I та II групи; 10) сім'ї, у яких є два або більше інвалідів.

ВИСНОВКИ З П'ЯТОГО ПИТАННЯ.

До соціально-побутових пільг також належать права на: безоплатне або пільгове забезпечення автомобілем; позачергове влаштування до закладів соціального захисту, а також на обслуговування службами соціального захисту вдома; надання безпроцентної позики для організації підприємницької діяльності, селянського господарства тощо.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, диференціація соціальних пільг у законодавстві здійснюється за суб'єктами, яким вони надаються. Передбачено надання пільг: ветеранам війни; ветеранам праці; особам, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітним сім'ям; особам, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; дітям-сиротам; реабілітованим особам, пенсіонерам, інвалідам, дітям-інвалідам та ін.

За терміном надання соціальні пільги можна класифікувати на: постійні, що надаються впродовж тривалого часу; тимчасові, що надають на певний обумовлений період. Окремо виділяють так звані надзвичайні пільги. Вони надаються у зв'язку з певними обставинами.

За ступенем персоніфікації соціальні пільги поділяють на одноособові (наприклад, пільга щодо оплати медикаментів, забезпечення санаторно-курортним лікуванням) та сімейні (пільга на оплату житлово-комунальних послуг). З огляду на періодичність виплати виділяють одноразові (забезпечення спецавтотранспортом) та щомісячні (оплата житла) пільги.

І нарешті, за змістом усі соціальні пільги можна поділити на: житлово-комунальні, медико-реабілітаційні, транспортні, соціально-побутові, пенсійні та соціально-трудова.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Під час лекції розглядаються лише базові, основоположні теоретичні поняття та риси права соціального забезпечення як комплексної науки, її загальної структури, предмету.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння деяких питань.

Слід звернути увагу на наступні питання:

1. Етапи реформування державної системи соціальних пільг.
2. Суб'єкти права на соціальні пільги в Україні.
3. Види медичних послуг, які надаються згідно із законодавством України.